

Rijksoverheid

Voortgangs- rapportage

Green

Deals

2013

Inhoud

Samenvatting	5
1. Inleiding	8
2. Algemene ontwikkelingen Green Deal-aanpak	12
3. Voortgang uitvoering Green Deals	16
4. Sleutelfactoren voor succes: van innovatie naar opschaling	20
5. Voortgang en resultaten op de vier Groene Groei-pijlers	24
6. Resultaten per Groene Groei-thema	30
Green Deals gestart in 2011 en 2012	40

Samenvatting

De Green Deal-aanpak is een instrument in het Groene Groei-beleid van het kabinet. Initiatieven uit de samenleving staan in de aanpak centraal. Doel is het optimaal benutten van de dynamiek en creativiteit in de samenleving voor groene groei. De aanpak is gestart vanuit het thema energie, maar beslaat inmiddels ook de thema's biobased economy, klimaat, grondstoffen, bouw, voedsel, mobiliteit, water en biodiversiteit. Het totaal aantal Green Deals zal eind 2013 zijn opgelopen tot rond de 160. Deze voortgangsrapportage geeft een beeld van de 146 Green Deals die in 2011 en in 2012 zijn afgesloten. De Green Deals die in 2013 zijn afgesloten lopen nog te kort en worden daarom in deze rapportage buiten beschouwing gelaten. Op dit moment zijn 16 Green Deals afgerond, de meeste andere deals laten tussenresultaten zien. Ook zijn er al voorbeelden van opschaling van succesvolle Green Deals.

Ontwikkelingen Green Deal portfolio

- De meeste Green Deals zijn gesloten binnen de thema's energie, biobased economy en grondstoffen. Vrijwel alle deals dragen bij aan meer dan één thema. Dit geeft aan dat kansen voor groene groei vaak liggen op het snijvlak tussen thema's.
- Er nemen 679 partijen deel aan de Green Deals. Daarvan wordt circa 67% gevormd door bedrijven en brancheorganisaties, 19% door medeoverheden, 7% door maatschappelijke organisaties, 5% door kennisinstellingen en 2% door financiële instellingen.
- Van de 130 lopende Green Deals liggen 76 deals op koers, 30 deals zijn vertraagd maar waarschijnlijk wel realiseerbaar en van 24 deals wordt verwacht dat de afspraken niet (volledig) kunnen worden uitgevoerd.
- Inmiddels zijn 16 Green Deals afgerond. Bij 11 daarvan zijn alle relevante acties uitgevoerd. Van deze 11 deals krijgen 6 deals navolging. De opschaling van succesvolle businessplannen via netwerken in de creatieve industrie en de filmindustrie, een nieuwe Community of practice (CoP) gericht op biodiversiteit en de financiële sector, betrokkenheid van meerdere nieuwe partijen om investeringen in Zon-PV bij sanering van asbestdaken in onder andere de landbouw mogelijk te maken. Vijf deals zijn niet volledig uitgevoerd, omdat deze technisch, financieel-economisch of juridisch niet haalbaar bleken.

Lerende aanpak

- De Green Deal-aanpak is een leerproces voor alle partijen, met name als het gaat om het afstemmen van de verwachtingen en het duidelijk uitwerken van de afspraken.
- Marktpartijen geven in de monitoring aan de extra kansen die de Green Deal-aanpak biedt, te waarderen, vooral omdat de Green Deal nieuwe businesskansen biedt door samenwerking met niet gebruikelijke partners, nieuwe experimenten mogelijk maakt buiten gebaande paden en er directe interactie is met een aanspreekpunt binnen de Rijksoverheid.

- Green Deals blijken te fungeren als katalysator in het proces. Zo geven marktpartijen aan dat een Green Deal het commitment onder de betrokken partijen vergroot, er een versnelling komt in vergunningsprocedures en initiatieven profijt hebben van de concrete afstemming tussen departementen.

Resultaten per Groene Groei-pijler

Green Deals geven een actueel inzicht in de dynamiek in de markt en in de concrete knelpunten voor duurzame initiatieven en voeden daarmee het Groene Groei-beleid. De ruim 800 acties en deelprojecten in Green Deals zijn in te delen naar de vier pijlers voor groene groei:

- *Innovatie*: de Green Deals dragen in belangrijke mate bij aan het vormen van nieuwe coalities en (daarmee) aan het ontwikkelen van verdienmodellen en het uitvoeren van pilot-projecten. Zij blijken verder belangrijk bij het opdoen van voldoende praktijkervaringen om tot meer 'standaardisering' van complexere projecten te komen voor snelle uitrol. Het is bij die projecten van belang de ervaringen te bundelen en te borgen. Ook ontwikkelen zij nieuwe 'diensten' gericht op uitrol van innovatieve producten.
- *Slimme inzet marktprijkkels*: partijen hebben veel behoefte aan nieuwe arrangementen en diensten voor opschaling en mechanismen die dat ondersteunen zoals labels, certificering en kwaliteitssystemen. Ook de Rijksoverheid als launching customer kan hieraan bijdragen. Het is echter een zoekproces om aan dat laatste aspect vorm te geven; de ervaringen tot nu toe zijn bruikbaar bij verbetering van dit proces.
- *Stimulerende wet- en regelgeving*: in de Green Deals wordt succesvol gewerkt aan het verbeteren van vergunningprocessen, bijvoorbeeld met handreikingen. De proeftuinaanpak lijkt goed te werken voor meer programmatische innovaties (bijvoorbeeld bij elektrisch vervoer en smart grids). Een regierol van de Rijksoverheid draagt bij aan het versnellen van de procedures voor het verlenen van toestemming of vergunningen. Aanpassing van wetten en regels is complex en kent lange doorlooptijden. Een betere communicatie met marktpartijen over proces en verwachtingen is van belang voor een goed begrip van de mogelijkheden.
- *Overheid als netwerkpartner*: de Green Deals bevatten veel netwerkacties. De nadruk ligt vooralsnog op het niveau, waarin partijen samenwerkingsverbanden opzetten voor het uitproberen van nieuwe producten en diensten. Bij enkele onderwerpen ontstaat een netwerk dat de ervaringen bundelt en de eerste stappen naar opschaling zet (met nieuwe richtlijnen, processen, kwaliteitsnormen, etc.). Naarmate meer projecten in de afrondingsfase komen vraagt dit om meer aandacht en inzet in de markt.

Resultaten per Groene Groei-thema

- *Biobased economy*: ruim 40% van de Green Deals heeft een relatie met de transitie naar een Biobased Economy. De meest aansprekende resultaten worden geboekt op crosssectorale thema's. Voorbeelden zijn de Green Deal met het platform Agro-Papier-Chemie waarin 6 businesscases zijn verkend rond de verwaarding van biomassastromen. Inmiddels worden 3 businesscases in consortiumverband verder ontwikkeld. Daarnaast wordt er in een 20-tal projecten gewerkt aan groen gas. Partijen hebben de ambitie te komen tot productie van meer dan 300 mln. m³ groen gas per jaar (rond eind 2014).
- *Biodiversiteit*: er lopen 14 pilot-projecten met nieuwe businesscases en verdienmodellen gericht op ecosysteemdiensten. Concrete resultaten zijn een Community of Practice rond het omgaan met biodiversiteit in businessmodellen en een investeringsondersteunend instrument voor landgoedbeheerders.
- *Bouw*: er zijn ruim 25 Green Deals in de sector bouw waarvan het merendeel gericht is op energiebesparing of duurzame energie en het vinden van arrangementen daarvoor. Een voorbeeld is een aanpak voor scholen in Utrecht, waarmee 17 scholen inmiddels energiezuinig zijn gemaakt. De Green Deal gericht op het onderzoeken van de haalbaarheid van een nationaal fonds energiebesparing is afgerond en heeft geleid tot een op te zetten fonds in het kader van het Nationale Energieakkoord en het Woonakkoord.
- *Energie*: er zijn rond de 100 Green Deals op het gebied van energie. Mede vanwege het wegnemen van knelpunten door deals zijn nu energiebesparingsprojecten uitgevoerd of in aanleg waarmee forse besparingen bereikt kunnen worden tot mogelijk 2 PJ. Dit wordt onder meer bereikt door investeringen in twee procesindustrieprojecten, projecten in het MKB en een aantal restwarmteprojecten. Ook bij de Green Deals gericht op duurzame energie zijn de eerste resultaten al zichtbaar. De deal gericht op toepassing van zon-PV bij vervanging van asbestdaken in de landbouw heeft inmiddels geleid tot 4 miljoen euro aan gemelde investeringen. Bij wind op land wordt in twee Green Deals gewerkt aan participatiemodellen van burgers, één coöperatie is inmiddels actief en één is opgericht.
- *Grondstoffen*: de Green Deals dragen bij aan integrale verduurzaming van ketens (beton), meer recycling (bodmassen, textiel, duurzame geleiderail) en gebruik van alternatieve, biobased materialen. Een concreet resultaat voor de nieuwbouw is dat de milieuprestatierekenmethodes inmiddels goed blijken te werken; dit is een instrument om de duurzaamheid van een gebouw te bepalen en daarop te sturen.

- *Mobiliteit*: bij elektrisch vervoer is het aantal elektrische auto's in Nederland inmiddels de 10.000 gepasseerd. Verder wordt gestreefd naar 10.000 laadpalen in 2015 en 100 snellaadpalen; inmiddels zijn er 5000 laadpalen geplaatst. De KLM heeft met succes in 200 vluchten biokerosine toegepast. In de Green Deal LNG: Rijn en Wadden worden de randvoorwaarden voor LNG-infrastructuur verbeterd, met als doel deze schonere brandstof voor scheepvaart en zwaar transport in te zetten.
- *Water*: In het kader van het Fries Bestuursakkoord Waterketen zijn inmiddels innovatieve projecten geïnventariseerd en besproken met de gemeenten.
- *Voedsel*: 5 Green Deals richten zich op verduurzaming van de voedselproductie in Nederland of verduurzaming van wereldwijde voedselketens (koffie, zuivel, varkenssector, Schoon Water in Nederland). De eerste resultaten voor de verduurzaming van de koffieketen zijn geboekt: van 25% naar 40% duurzame koffie in Nederland; de ambitie is 75% in 2015.

Green Deal Driekwart Duurzame Koffie in Nederland in 2015

De koffiesector wil in 2015 het aandeel in Nederland verkochte duurzame koffie naar 75% brengen. Om dat te realiseren, zetten de ondertekenaars van de Green Deal zich in om het energieverbruik en de milieudruk van verpakkingen (milieu) te verminderen. Daarnaast willen zij de arbeidsomstandigheden van de koffieboeren (mens) verbeteren en de (economische) positie van iedereen in de keten (meerwaarde) versterken.

Het uitdagende van deze Green Deal is dat het bereiken van de doelstellingen niet alleen in handen is van de ondertekenaars. Ook internationale omstandigheden, de markt voor koffie- en thee én klimaatomstandigheden spelen een rol. Omdat de ondertekenaars zich hiervan zeer bewust zijn, worden er activiteiten op veel terreinen ontplooid. Zo is er contact met landbouwwattachsés op ambassades, zet men in op een reductie van de CO₂-footprint bij het vervoer, maar is er bijvoorbeeld ook aandacht voor de wijze waarop de koffie thuis en op bedrijven wordt gezet.

Tijmen de Vries (KNVKT): "We zien de Green Deal als stip aan de horizon, een punt waar we naar streven." "Voor ons is de Green Deal een steun in de rug. Wat wij met name als positief ervaren is het structurele overleg tussen de ministeries en de branche. Dit heeft voor ons onverwachte deuren geopend."

01

Inleiding

Groene initiatieven uit de samenleving

De Green Deal-aanpak is een laagdrempelige manier waarop bedrijven, burgers en maatschappelijke organisaties samen met de Rijksoverheid werken aan groene groei. In de praktijk wordt geconstateerd dat uiteenlopende belemmeringen initiatieven voor groene groei in de weg staan. Daardoor komen deze initiatieven niet of langzamer dan bedoeld van de grond. De Green Deal-aanpak is gericht op het wegnemen van die belemmeringen, waardoor initiatieven (sneller) tot stand komen. De filosofie achter de aanpak is dat dynamiek, creativiteit en vernieuwingspotentieel in de samenleving optimaal wordt benut. Het uiteindelijke doel is dat de Green Deals vervolgens de weg vrijmaken voor andere initiatieven en zo een vliegwiel in werking zetten.

Aansluiting bij Groene Groei-beleid

De Green Deal-aanpak maakt onderdeel uit van het Groene Groei-beleid van het kabinet. Met de bottom-up, vraaggerichte aanpak vullen de Green Deals generieke instrumenten als wet- en regelgeving, marktprikkels en innovatiestimulering aan. De Green Deals laten zien welke ontwikkelingen er in het veld spelen en welke knelpunten marktpartijen daarbij ervaren. Deelnemers aan de Green Deals kunnen samen oplossingen verkennen en proberen. Een oplossing die succesvol blijkt, kan breder worden toegepast en worden verankerd in het Groene Groei-beleid.

Thema's

De Green Deal-aanpak is in 2011 gestart vanuit het thema energie. Snel daarna is ervoor gekozen om de aanpak te verbreden met grondstoffen, water, mobiliteit en biodiversiteit. In oktober 2011 zijn de eerste Green Deals ondertekend, over het algemeen met een looptijd van drie jaar. Stapsgewijs zijn daar steeds Green Deals bij gekomen, de verwachting is dat het totaal aantal Green Deals eind 2013 zal zijn opgelopen tot rond de 160. De Green Deal-aanpak is - zoals gezegd - een instrument binnen het Groene Groei-beleid en daarom is ervoor gekozen aan te sluiten bij de thema's uit dit beleid. Concreet betekent dit dat biobased economy, voedsel, bouwen en klimaat aan de Green Deal-aanpak zijn toegevoegd.

Lerende aanpak

Bij de Green Deal-aanpak werken de Rijksoverheid en andere partijen vanaf de start van het initiatief op een interactieve manier met elkaar samen. Daarmee onderscheidt deze manier van werken zich van andere instrumenten die de Rijksoverheid aanbiedt. De lopende Green Deals zijn de eerste projecten die voortkomen uit deze vernieuwende aanpak. De deelnemers zijn gegroeid in hun rolverdeling. Om tot een goed eindresultaat te komen, is het van belang dat initiatiefnemers en overheden de deals in goede samenwerking en communicatie uitvoeren, de voortgang bewaken en de verwachtingen op elkaar afstemmen.

In de Green Deals gaat het om innovatieve diensten, producten of oplossingen. Innovatie verloopt niet altijd succesvol. In sommige deals zijn bijvoorbeeld technische of financiële haalbaarheidsproblemen opgetreden. Andere deals bleken economisch minder mogelijkheden te bieden dan verwacht. In de lerende aanpak wordt ervaring opgebouwd, die anderen weer verder kan helpen bij hun poging tot vernieuwen. Daarnaast is de Green Deal-aanpak als werkwijze nieuw voor alle partijen. Er worden goede resultaten mee geboekt, maar tegelijkertijd is het een leerproces. Deze voortgangsrapportage bevat dan ook naast concrete resultaten verschillende voorbeelden van verbeterpunten. Sommige van die punten zijn meteen aangepakt, andere krijgen bij het opstellen van nieuwe Green Deals aandacht.

Tussenstand: eerste Green Deals afgerond en eerste voorbeelden van opschaling

De eerste Green Deals zijn twee jaar geleden gestart. Inmiddels laten de meeste Green Deals tussenresultaten zien en zijn de eerste deals afgerond. Een aantal Green Deals schaal op en krijgt breder vervolg. Om de voortgang van lopende deals te volgen en inzicht te krijgen in resultaten en opschalingsmogelijkheden heeft Agentschap NL een monitoringsysteem ontwikkeld. Dit systeem vormt de basis voor de voortgangsrapportages over de Green Deals.

De voortgang wordt gemonitord op basis van drie informatiebronnen:

- De afspraken in de deals en de daarin opgenomen acties. Hierdoor ontstaat een beeld van de aangepakte knelpunten, het type acties en de partijen die bij de deals betrokken zijn. Daarnaast geeft het inzicht in de aansluiting van de Green Deals op de Groene Groei-thema's en Topsectoren.
- De informatie over voortgang en resultaten vanuit de betrokken marktpartijen¹.
- De informatie over voortgang en resultaten vanuit de betrokken Ministeries.

Soms geven marktpartijen en begeleiders vanuit Ministeries een verschillend beeld van de voortgang. In die gevallen is aan de betrokkenen gevraagd om samen een gedeelde visie op te stellen.

Deze voortgangsrapportage gaat over de 146 Green Deals die in 2011 en 2012 zijn afgesloten. De Green Deals die in 2013 zijn afgesloten lopen nog te kort en worden daarom in deze rapportage buiten beschouwing gelaten.

¹ In dit rapport zijn dat de partijen, waarmee de Rijksoverheid een deal heeft gesloten. In een aantal gevallen betreft dat decentrale overheden. Voor de leesbaarheid van het rapport wordt verder de term 'marktpartijen' gebruikt als verzamelnaam voor de partijen.

Leeswijzer

Hoofdstuk 2 beschrijft algemene ontwikkelingen in de Green Deal-aanpak. Hoofdstuk 3 behandelt de voortgang van de uitvoering van de Green Deals. Hoofdstuk 4 belicht de sleutelfactoren om van innovatie tot opschaling te komen. Hoofdstuk 5 laat voortgang en resultaten op de vier Groene Groei-pijlers zien. In hoofdstuk 6 worden voortgang en resultaten beschreven aan de hand van de Groene Groei thema's.

Green Deal Board

De Green Deal Board is mede namens de betrokken bewindspersonen van Infrastructuur en Milieu en Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties ingesteld door de minister van Economische Zaken. Naast voorzitter Monika Milz bestaat de board uit acht mensen uit bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en decentrale overheden. Deze samenstelling is een weerspiegeling van de verschillende groepen partijen die participeren in de Green Deals. Belangrijkste taken van de Green Deal Board zijn het aanjagen van nieuwe initiatieven, het bewaken van de voortgang, het monitoren en evalueren van de resultaten en het betrekken van partijen en geledingen uit de samenleving.

Jaarlijks bezoekt elk lid van de board projecten waarover deals zijn afgesloten. Die bezoeken geven inzicht in het verloop van de uitvoering van specifieke deals, maar leveren vooral ook een totaalbeeld op met ervaringen, succesverhalen en punten voor verbetering. Verschillende aanbevelingen van de board hebben geleid tot verbeteringen in de aanpak. De board blijft benadrukken dat voor het succesvol verzilveren van de kansen die de Green Deal-aanpak zeker biedt, creativiteit, speelruimte, onderling vertrouwen en concreet commitment essentieel zijn. Dat geldt zowel voor de betrokken marktpartijen als voor de Rijksoverheid.

02

Algemene ontwikkelingen Green Deal-aanpak

Initiatieven uit de samenleving staan aan de basis van de Green Deal-aanpak. Green Deals geven daarmee een beeld van ontwikkelingen in de samenleving. Dit hoofdstuk beschrijft welke activiteiten ondernemers en andere maatschappelijke partijen ontplooiën in de Green Deals en welke thema's daarbij aan de orde komen.

De groei van het pakket

Tot juni 2012 konden initiatiefnemers voorstellen aandragen via indieningsrondes, op deze manier zijn twee rondes georganiseerd. De eerste ronde, in het voorjaar van 2011, leverde 75 Green Deals op. In het voorjaar van 2012 is een tweede indieningsronde georganiseerd en vanaf juli 2012 konden initiatieven continu worden aangedragen. Dit leidde in totaal tot 71 nieuwe Green Deals in 2012.

Eenvoudig aanmelden

Via het internetportaal www.Rijksoverheid.nl/greendeal kan iedereen eenvoudig nieuwe initiatieven voor Green Deals aanmelden. Dat kan ook via het netwerk van de betrokken ministeries. Bij het afwegen van de aanmeldingen hanteert de Rijksoverheid een aantal uitgangspunten. Bijvoorbeeld:

- De indiener moet zelf een actieve rol spelen bij de uitvoering van de deal.
- De Rijksoverheid moet kunnen bijdragen aan het wegnemen van de belemmeringen die het initiatief ondervindt.
- Het moet een concreet en duurzaam initiatief zijn, dat in de kern rendabel is en dat op niet al te lange termijn tot resultaat kan leiden.
- Het initiatief moet bij succes leiden tot nieuwe economische activiteiten of tot kostenbesparing voor bedrijven en burgers. Bovendien moeten andere sectoren of regio's het initiatief eenvoudig kunnen navolgen.

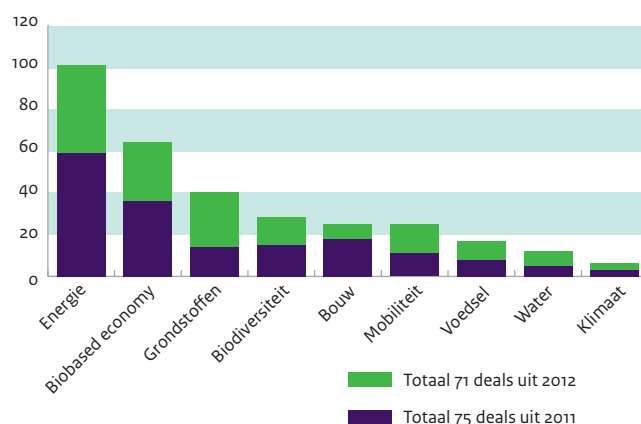
Als een voorstel aansluit bij de uitgangspunten, dan werken overheid en initiatiefnemers samen doel en acties verder uit. Zij leggen de gemaakte afspraken vast in een overeenkomst: de Green Deal. Initiatieven die uiteindelijk niet in aanmerking komen voor een Green Deal, verwijst de Rijksoverheid zo gericht mogelijk naar (kennis)netwerken en instrumenten waar ze beter op aansluiten.

In 2013 zijn minder nieuwe Green Deals afgesloten dan in voorgaande jaren. Dat kan komen doordat in het indieningsproces meer nadruk is komen te liggen op de impact van een initiatief op groene groei en op de kansen voor opschaling. Wat ook een rol kan spelen is dat nu continu initiatieven kunnen worden ingediend. Dat levert minder publiciteit op en een verlaagde druk om in te dienen dan het werken met indieningsrondes.

Dankzij gerichte voorlichtingsbijeenkomsten en communicatie over Green Deals op congressen en bijeenkomsten lijkt het aantal nieuwe initiatieven aan het eind van 2013 weer aan te trekken.

Groene Groei-thema's

De verdeling van Green Deals over de eerder genoemde thema's uit de aanpak is weergegeven in figuur 1. De Green Deals kunnen in meer dan één thema ingedeeld worden. Dat kan verklaard worden doordat er bij Green Deals sprake is van een geïntegreerde aanpak van duurzaamheid en economie over thema's en sectoren heen. Zoals uit de figuur blijkt, zijn er op alle thema's Green Deals afgesloten. De meeste deals zijn gesloten binnen de thema's energie, biobased economy en grondstoffen. In 2011 waren er nog relatief veel deals op energiegebied. In 2012 zijn de deals meer verspreid over de diverse thema's. Vooral op het gebied van grondstoffen zijn relatief meer nieuwe Green Deals tot stand gekomen. Bij het thema biobased economy is het accent verschoven van bio-energie naar biobased materialen en grondstoffen.

Figuur 1: Aantal in 2011 en 2012 gestarte Green Deals per thema.

De nieuwe thema's uit de Groene Groei-brief van het kabinet zijn pas recent toegevoegd aan de Green Deal-aanpak. Dat er in de figuur naar verhouding toch al veel deals op die thema's zijn onder te verdelen, komt doordat een aantal eerder afgesloten deals ook onder de noemer van deze nieuwe thema's gebracht kon worden. Dat geldt met name voor de meer doorsnijdende thema's zoals biobased economy en bouw.

Investerings

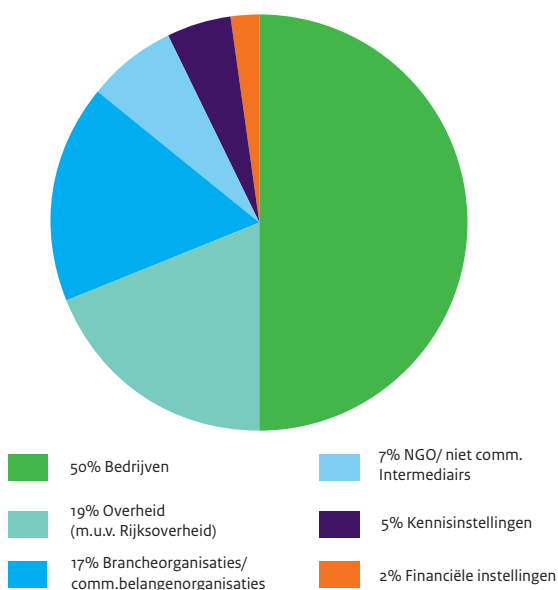
De Rijksoverheid speelt in de Green Deal-aanpak op verschillende manieren een ondersteunende rol. De Green Deals vullen daarbij het reguliere - bijvoorbeeld financiële en fiscale - overheidsinstrumentarium aan.

De acties uit de Green Deal zijn in beginsel gericht op het wegnemen van niet-financiële belemmeringen. Bij uitzondering wordt gezocht naar financiële oplossingen die de Rijksoverheid kan bieden. Daarbij is leidend dat initiatieven aantoonbaar bijdragen aan vergroening van de economie. De Rijksoverheid heeft tot nu toe ongeveer € 70 miljoen ingezet voor dergelijke initiatieven.

Deelnemers

Uiteenlopende partijen participeren in Green Deals: van ondernemers en kennisinstellingen tot medeoverheden. Bij de 146 deals uit 2011 en 2012 zijn 679 verschillende partijen betrokken.

Figuur 2 geeft de verdeling van partijen uit Green Deals naar type. Ongeveer de helft daarvan bestaat uit bedrijven, zowel bij deals uit 2011 als bij die uit 2012. Daarnaast zijn er veel brancheorganisaties en maatschappelijke organisaties betrokken bij Green Deals. Geconstateerd kan worden dat in de deals sprake is van een brede maatschappelijke vertegenwoordiging. Diverse partijen nemen deel in meer dan één Green Deal. Gemiddeld doen zo'n 6 partijen per deal mee (de ondertekenende departementen niet meegerekend).

Figuur 2: Type deelnemende partijen

Gebruik Green deals naar topsector, 2011-2012

	Aantal bedrijven		Aantal bedrijfsonderzoekingen/vermeldingen	
	Totaal	Waaronder MKB	Totaal	Waaronder MKB
Totaal Nederland	310	200	110	80
Totaal Topsectoren	120	80	50	40
Agri&Food	20	20	10	10
Chemie	10	0	0	0
Creatieve Industrie	10	10	10	10
Energie	30	10	20	10
High tech systemen en materialen	50	40	20	20
Life Sciences & Health	0	0	0	0
Logistiek	0	0	0	0
Tuinbouw en uitgangsmaterialen	10	10	10	10
Water	10	0	0	0
Overige buiten topsectoren	150	120	40	40
Onbekend	40		10	

Tabel 1: Indicatieve verdeling deelnemende bedrijven [CBS, Sept 2013.]

De bedrijven die partij zijn in een Green Deal, komen uit allerlei verschillende sectoren, deels ook uit de door Topsectoren. Bedrijven uit de Topsectoren maken gebruik van de Green Deal-aanpak als aanvulling op R&D activiteiten in het verband van de Topconsortia voor Kennis en Innovatie (TKI's). Tabel 1 (zie vorige pagina) toont de verdeling van bedrijven naar Topsector.² Het feit dat een bedrijf in een bepaalde Topsector opereert, betekent overigens niet automatisch dat de acties van een dergelijk bedrijf in een Green Deal ook specifiek zijn gericht op onderwerpen die in de Topsectorenaanpak als prioriteit gelden. In de Green Deals gaat het vaak juist om andere typen diensten op het raakvlak van verschillende sectoren. Dat zijn dan bijvoorbeeld projecten in de keten, of projecten met meervoudige waardecreatie zoals bij ecosysteemdiensten. De tabel geeft wel een indicatie van de mate waarin bedrijven uit een bepaalde Topsector het instrument Green Deal weten te vinden. Opvallend is de afwezigheid van bedrijven uit de sectoren Life Sciences & Health en Logistiek en de sterke vertegenwoordiging van bedrijven uit de sector High Tech Systemen en Materialen.

---

² Vanaf dit jaar voert het CBS de toedeling uit op basis van een voor de Topsectorenaanpak opgezette formele toedeling aan sectoren. Deze wijkt op een aantal punten af van eerder gebruikte indicatieve, meer inhoudelijke indelingen. De CBS analyse is beperkt gebleven tot bedrijven die in de Green Deal teksten expliciet als deelnemer aan acties zijn benoemd. Partijen die op een later moment bij Green Deal betrokken raakten zijn niet meegenomen in de analyse. Daarnaast gebruikt het CBS de 'bedrijfseenheid' als basis voor analyse, dit valt niet samen met de elders in dit rapport gebruikte indelingen in BV's etc. Cijfers m.b.t. aantallen zijn daarom niet direct vergelijkbaar daarmee. De tabel van CBS maakt echter wel een consistente vergelijking tussen de Green Deals en CBS rapportages rond Topsectoren mogelijk, omdat daar dezelfde wijze van definitie en indeling is gebruikt

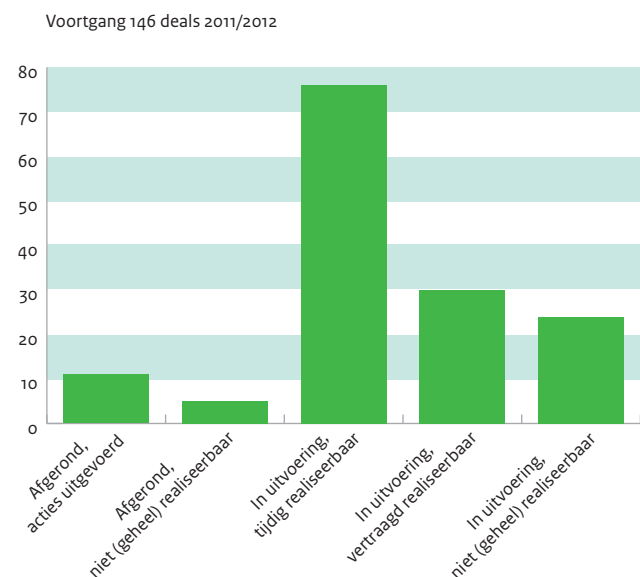

03

Voortgang uitvoering Green Deals

Algemeen beeld: hoe lopen de deals?

Inmiddels zijn de in 2011 gestarte deals ruim anderhalf jaar 'onderweg'. Figuur 3 laat zien hoeveel deals inmiddels (stand 18 oktober 2013) zijn afgerond en in welke mate de partijen op dit moment verwachten dat in de nog lopende deals de beoogde resultaten worden gehaald. Geconcludeerd kan worden dat het merendeel van de deals gerealiseerd kan worden conform opgestelde afspraken.

Figuur 3: Verwachtingen partijen over de beoogde resultaten voor de Green Deals uit 2011 en 2012

Bij het sluiten van een Green Deal wordt in het algemeen een looptijd van drie jaar gehanteerd. In die tijd worden de gemaakte afspraken uitgevoerd en de beoogde resultaten verwacht. In veel deals uit 2011 zijn bij aanvang geen duidelijke einddata voor de acties afgesproken, daardoor is moeilijk te beoordelen of de deal op schema ligt. Om dit probleem op te lossen is tijdens deze monitoringronde nadere informatie opgevraagd over planning van de acties in deals.

De toegevoegde waarde van Green Deals voor marktpartijen

Tijdens de monitoringronde is met (bijna) alle eerstverantwoordelijke dealpartijen gesproken. Daarbij kwam ook de vraag aan de orde naar de toegevoegde waarde van de deals voor marktpartijen. Verreweg de meeste partijen blijken positief over het instrument, zelfs als 'hun' deal minder goed loopt. Zij noemen een aantal voordelen van het participeren in een Green Deal:

- Nieuwe samenwerkingsvormen: veel betrokkenen geven aan dat zij mede door de deal zijn gaan samenwerken met partijen met wie zij normaal gezien niet snel contact zouden leggen, bijvoorbeeld uit andere bedrijfssectoren of van maatschappelijke belangenorganisaties. Deze samenwerkingsverbanden komen meestal tot stand tijdens de uitvoering van de Green Deal. In de loop van het proces worden ze vaak hechter en groeit wederzijds begrip en vertrouwen.
- Meer aandacht en prioriteit voor het proces: veel partijen zien een Green Deal als een soort stempel van maatschappelijk belang, en erkenning door de Rijksoverheid. Dat stempel kan helpen bij het krijgen van meer aandacht en prioriteit voor de actie in eigen gelederen. Het geeft een extra stimulans als de Rijksoverheid betrokken is bij het uitdragen van resultaten van een project. Ook gezamenlijke ondertekening van de Green Deal met de betrokken bewindspersonen werkt stimulerend.
- Meer samenwerking en begrip tussen markt en Rijksoverheid: in een Green Deal wordt gezamenlijk gewerkt aan innovatieve ontwikkelingen met vaak minder traditionele oplossingen. Veel is nieuw en onvoorspelbaar. Het is daarbij belangrijk om al doende te leren en te verbeteren. De samenwerking leidt tot meer wederzijds begrip voor wat wel of niet kan, en ook tot een meer proactieve houding van de Rijksoverheid, marktpartijen krijgen daarmee een duidelijk aanspreekpunt bij de Rijksoverheid.

Green Deals in uitvoering

De voortgang van de ruim 800 afgesproken acties in de Green Deals is in beeld gebracht. In de lopende deals blijkt rond de 18% van de acties te zijn afgerond (13% met succes, 5% bleek niet haalbaar of uitvoerbaar). Van de acties die nog niet volledig zijn uitgevoerd ligt 50% op schema en is 26% vertraagd. Bij 6% van de acties verwachten de dealpartijen dat het beoogde resultaat slechts ten dele wordt bereikt.

De belangrijkste redenen waarom een Green Deal of een deelproject daarbinnen niet succesvol kan worden uitgevoerd of kan worden afgerond zijn:

- De financiering voor een initiatief of project komt niet rond, vanwege geldgebrek van de marktpartijen, het niet kunnen vinden of terugtrekken van financiers.
- Er is geen toestemming van het bevoegde gezag voor het project. In een aantal gevallen bleek dat niet alle op dit gebied voor de deal relevante partijen deelnemer in de Green Deal waren.
- De in de Green Deal veronderstelde business case blijkt, onder andere als gevolg van de crisis, economisch niet haalbaar.
- Het project of het eindresultaat blijkt technisch niet haalbaar.

De belangrijkste verdragingsfactoren zijn:

- Goedkeuring door betrokken partijen laat op zich wachten. Ook na ondertekening van de deal is soms toestemming of betrokkenheid nodig van medeoverheden of anderen om daadwerkelijk aan de slag te kunnen. Tevens kunnen initiatiefnemers, ook na realisatie van alle overheidsprestaties, een pas op de plaats maken.
- De rol van de Rijksoverheid als launching customer komt nog niet goed van de grond (traag, complex en diffuus proces dat volop in ontwikkeling is).
- In sommige gevallen is afstemming met de Europese Unie nodig. Dat neemt tijd in beslag.
- Voor zover er bij uitzondering wordt gezocht naar financiële oplossingen die de Rijksoverheid kan bieden, kan een dergelijk traject langdurig zijn vanwege de vereiste staatssteuntoets bij subsidieverstrekking.
- Nieuw beleid doorkruist soms de dealafspraken. Dit speelde bijvoorbeeld rond de kolenbelasting.

Technische of economische haalbaarheidsproblemen zijn doorgaans 'normale' risico's bij innovatie. Op een aantal andere punten is in de Green Deal aanpak inmiddels geleerd van de ervaringen en worden verbeteringen doorgevoerd. Door bijvoorbeeld bij de start van een nieuwe deal direct alle relevante partijen te betrekken, wordt de kans om een vergunningsprocedure te doorlopen groter. Ook aan verbetering van de rol van de Rijksoverheid als launching customer wordt gewerkt. Door bijvoorbeeld thematische workshops te organiseren over mogelijke aandachtspunten bij vergunningsprocedures en bij de rol van launching customer, kunnen deze processen sneller verlopen.

Het aanpassen van wet- en regelgeving is en blijft een langdurige proces. Ook het uitvoeren van toets op de naleving van de staatssteunregels kan complex en tijdrovend zijn. Van belang daarbij is te zorgen voor meer wederzijds begrip voor (on)mogelijkheden. Een goede onderlinge communicatie is daarbij essentieel.

Green Deals die zijn afgerond

Inmiddels zijn zestien Green Deals afgerond. Bij elf daarvan zijn alle relevante acties uitgevoerd:

- Drie deals zijn afgerond met directe praktische groene groeiresultaten. Bij twee van deze deals zijn in de creatieve sectoren (film, mode, architectuur) via een businessplancompetitie

duurzame productiemethoden geïntroduceerd. Inmiddels zijn de eerste methoden toegepast (filmproductie). In de derde deal zijn twee proefprojecten met energiebesparende nieuwe chemische processen (procesintensificatie met grote besparing) succesvol afgerond. Het eerste project is inmiddels operationeel.

- In drie deals zijn haalbaarheidsstudies gedaan. Twee daarvan waren gericht op mogelijke investeringsfondsen voor duurzaamheidsprojecten, waarvan er één is opgevolgd: het op de gebouwde omgeving gerichte fonds genoemd in het Nationale Energieakkoord. De derde studie keek naar de mogelijkheden van een proefproject voor natuur en schelpdieren in de Oosterschelde. Deze studie gaf minder dan de gehoopte mogelijkheden aan. Hier wordt nog gekeken naar een eventuele vervolgactie.
- De andere vijf deals richtten zich op het verbeteren van randvoorwaarden voor toepassing. In twee deals ging het om het vereenvoudigen van procedures voor toepassen van zon-PV in combinatie met het vervangen van asbestdaken, onder andere via de Milieu Investeringsaftrek en de Willekeurige afschrijving milieu-investeringen (MIA/Vamil-regeling). In de eerste maanden na afronding zijn al miljoenen aan investeringen in zon-PV gemeld in de landbouw. In een andere deal ging het om een succesvolle Community of Practice van ondernemers. Op basis van het uitwisselen van ervaringen met het meenemen van ecosysteemdiensten in investeringsbeslissingen, leverde deze community praktische richtlijnen op die al toegepast worden bij (aanpassen van) businessplannen. In de deal duurzame materialen buitenruimte is een label vastgesteld voor producten en diensten voor de buitenruimte.

Bij vijf van de zestien afgeronde deals konden niet alle afgesproken acties volledig worden uitgevoerd, omdat gaandeweg haalbaarheidsproblemen optraden. In één deal waren die technisch van aard (hergebruik energie bij ijsbanen), in twee deals financieel-economisch van aard (energiebesparingsproject in de industrie, onderzoek naar vervanging van gevaarlijke grondstoffen door biobased grondstoffen). In het vierde geval lagen de problemen op juridisch vlak (nieuw financieringsarrangement voor zon-PV in Groningen).

De Green Deal-aanpak als leerproces

Het type acties in de deals en de ervaringen van de marktpartijen laten zien dat de Green Deal-aanpak als nieuw instrument daadwerkelijk een beweging op gang lijkt te brengen in de samenleving. Partijen aan beide kanten moeten wel wennen aan de nieuwe rolverdeling. Die verloopt nog niet in alle deals even soepel. Het gebeurt nog wel eens dat in een bepaalde deal Rijksoverheid en marktpartijen een te afwachtende houding innemen: er wordt dan op elkaars acties gewacht. Wat dat betreft is deze vorm van samenwerking telkens een leerproces. Door op dit punt onderling meer ervaringen uit te wisselen verbetert dit proces en wordt voorkomen dat het wiel iedere keer opnieuw uitgevonden moet worden.

Bij een aantal deals waren de verwachtingen van de marktpartijen hoger dan de Rijksoverheid kon waarmaken. Soms bleek een bepaalde vergunning niet door het bevoegd gezag afgegeven te

kunnen worden. Het aanpassen van wet- en regelgeving kost veel tijd. Individuele wensen van marktpartijen moeten worden afgewogen tegen vele andere, en mogelijk ook tegenstrijdige belangen. Juist daarom is het belangrijk in de Green Deals extra aandacht te besteden aan goede communicatie tussen marktpartijen en Rijksoverheid en het op elkaar afstemmen van de wederzijdse verwachtingen.

Al met al zien marktpartijen de Green Deal-aanpak als een goede (aanvullende), nieuwe werkwijze van de Rijksoverheid met meer interactie. Daarbij melden enkele marktpartijen wel dat de afspraken in sommige deals te 'soft/niet smart' zijn. Ook hier is het zoeken naar een balans. Enerzijds vragen innovatieve en onvoorspelbare acties in de samenleving om flexibiliteit en ruimte in de afspraken. Anderzijds is het wel van belang om, daar waar dat mogelijk is, op onderwerpen duidelijke afspraken te maken, in ieder geval met betrekking tot communicatie en te verwachten tijdspad.

Om een goed verloop van de uitvoering van Green Deals te bevorderen en brede navolging te stimuleren, is het uitwisselen van ervaringen met andere relevante partijen nuttig. Dat wordt onder andere gedaan via het beschikbaar stellen van de monitoringsinformatie.

Green Deal Duurzame Filmproducties

Deze Green Deal daagt filmmakers en hun toeleveranciers uit hun productieprocessen te verduurzamen. Binnen deze tweejarige Green Deal is een businessplancompetitie uitgeschreven voor ondernemers in de filmsector

Resultaten:

- In 2012 vond de eerste editie van de Green Film Making Competition plaats. Acht filmmakers werden hiermee gestimuleerd om een korte fictiefilm zo duurzaam mogelijk te produceren.
- Het prestigieuze kortfilmprogramma KORT! heeft het "Green Film Making Project" omarmd, en de 10 betrokken productiehuizen uitgedaagd zo duurzaam mogelijk te produceren. Deze productiehuizen bevinden zich in het hart van de Nederlandse filmsector.
- De Nederlandse Film- en Televisie Academie en de Hogeschool voor de Kunsten van Utrecht hebben 'green film making' opgenomen in hun curriculum.
- Er zijn platformbijeenkomsten die zich bezighouden met het thema duurzame innovatie in de Nederlandse filmindustrie.
- Het Nederlands Filmfonds onderzoekt de mogelijkheid om duurzaamheidscriteria op te nemen in hun aanvraagproces.
- In opdracht van deze Green Deal wordt een 'Carbon Calculator' ontwikkeld die helemaal is ingericht op de Nederlandse filmrealiteit.

Binnen Europa loopt Nederland dankzij deze Green Deal voorop in het vertalen van duurzaamheid naar filmproducties. De Green Deal partners zijn benaderd door Duitsland, Frankrijk, Mexico, Brazilië en Zuid-Korea om kennis te delen.

Verder heeft de organisatie achter de Oscar-uitreiking de website www.greenfilmmaking.com aangewezen als belangrijkste webbron van informatie over green film making.

Chai Locher, Head of Development, Stichting Strawberry Earth: "De afgelopen jaren is er een golf aan duurzame ondernemingen opgekomen in Nederland. Deze ondernemingen hebben hun businessplannen allemaal gestoeld op duurzame, innovatieve beginselen. De filmwereld maakte tot nu toe geen connectie tot die wereld. Met de Green Film Making Competition proberen we die connectie tot stand te brengen, om zo duurzaamheid, innovatiekracht en ondernemerschap een impuls te geven."

04

Sleutelfactoren voor succes: van innovatie naar opschaling

In dit hoofdstuk worden de verschillende typen acties in de Green Deals nader inhoudelijk beschreven. Daarbij worden de volgende vragen beantwoord:

Welke activiteiten komen voort uit de aanpak?

In welke mate versterken die activiteiten het innovatief vermogen en ondernemerschap?

Van innovatie naar opschaling

Voor veel van de huidige maatschappelijke uitdagingen zijn geen eenduidige oplossingen voorhanden. Complexe problemen als vergrijzing, schaarste aan drinkwater en grondstoffen, voedselvoorziening en CO₂-uitstoot, vragen om innovatieve vindingen en kansen. Die ontstaan slechts wanneer bedrijven en organisaties bereid zijn over sector- en domeingrenzen heen te kijken. Door samenwerking en het combineren van inzichten, kennis en mogelijkheden uit verschillende domeinen ontstaan nieuwe kansen en businessconcepten. Vaak zijn dat verdienmodellen met meer- of minderjarige waardecreatie, oplossingen die ecologische, economische en maatschappelijke waarden combineren.

Om succesvolle resultaten en vervolgens bredere navolging en opschaling te kunnen bereiken, zijn in dit soort innovatieve processen drie elementen van belang:

- Nieuwe oplossingen moeten eerst in de praktijk uitgetoet worden. De rijksoverheid wordt gevraagd om ruimte daarvoor te helpen bieden en dit proces te faciliteren.
- Opschaling wordt mogelijk als er voldoende ervaringen zijn en als deze gebundeld en omgezet kunnen worden naar nieuwe good practices, methoden of procedures. Dat is nodig omdat nieuwe ontwikkelingen lang niet altijd passen binnen bestaande gewoonten, regels, processen of infrastructuur. Soms moeten er bijvoorbeeld nieuwe kwaliteitsnormen of aanbestedingsprocedures worden opgesteld.
- Goede samenwerking tussen de innovatieve ontwikkelingen en de lange termijn trends, visies en strategieën van maatschappelijke geledingen en Rijksoverheid. Dat zorgt voor meer richting en versterkt de mogelijkheden voor opschaling.

De Green Deal-aanpak sluit aan bij bovengenoemde dynamiek. In dit onderdeel van de rapportage wordt ingegaan op de acties in de deals en hun betekenis voor navolging en opschaling. Daarbij is het van belang om te realiseren dat er deals zijn die de mogelijkheid tot opschaling in zich hebben, maar die nog een zetje nodig hebben om de mogelijkheid te benutten. Wanneer de betrokken deelnemers daar onvoldoende bewust van zijn bestaat het risico dat investeringen, ondanks hun potentie, niet ten volle renderen.

Sleutelfactoren in de Green Deals

Uit onderzoek blijkt dat een aantal sleutelfactoren cruciaal is voor een succesvol verloop van innovatie naar opschaling (zie box). Gekeken is in hoeverre de acties in de Green Deals aansluiten op deze sleutelfactoren. Figuur 4 toont op welke sleutelfactoren de afgesproken acties uit de 146 deals zijn gericht.

Sleutelfactoren voor succesvolle innovatie

Bij monitoring van innovatie wordt vooral gekeken naar aantallen en omzet, dus naar de laatste fase van innovatie, de brede doorbraak in de markt. De voortgang en tussenresultaten in het daaraan voorafgaande innovatieproces worden daarbij niet in beeld gebracht. Terwijl het juist belangrijk is om naar het verloop van zo'n innovatieproces te kijken. Daarbij is uit bedrijfskundige studies gebleken dat succes niet alleen van de technologie afhangt, maar ook van evenwichtige groei van het 'innovatiesysteem': de structuur, het samenspel van partijen en regels en standaarden die de innovatie beïnvloeden. Er worden zeven sleutelfactoren voor succes onderscheiden (zie volgende pagina). Marktpartijen doen veel zelf, met name op het gebied van 'nieuwe bedrijvigheid'. Bij een aantal andere sleutelfactoren lopen ondernemers soms tegen knelpunten aan die zij zelf niet kunnen oplossen. Daar is ondersteuning vanuit de Rijksoverheid wenselijk. In de Green Deals worden concrete afspraken over deze ondersteuning gemaakt. De kracht van de deals ligt vooral in hun invloed op het volwassen worden van het innovatiesysteem en op het oplossen van knelpunten in de relevante sleutelfactoren.

Zeven sleutelfuncties voor succesvolle innovatie³

Sleutelfactor	Voorbeelden
Bedrijvigheid: Experimenteren, productie	projecten met een commercieel doel, praktijkdemonstraties, opzetten nieuwe business concepten
Kennis: Ontwikkeling van nieuwe kennis	studies, R&D projecten
Netwerken : Netwerkversterking en kennisdificusie	samenwerkingsverbanden, communities of practice, workshops,
Visie/richting/aanpak:	verwachtingen, visies, beloften, beleidsdoelen
Marktformatie: 'ontvankelijk' maken van markten (**)	Belastingvrijstellingen, marktstimuleringsmaatregelen, infrastructuur, ruimte in vergunningen
Hulpbronnen: zorgen voor voldoende mobiliseren van middelen	investeringsfondsen, subsidies, voldoende geschoolde menskracht,
Draagvlak/legitimiteit: Draagvlak/lobby/weerstanden	ondersteunende lobbykracht, verbreden draagvlak b.v. onder gebruikers, gedragen informatie over risico's

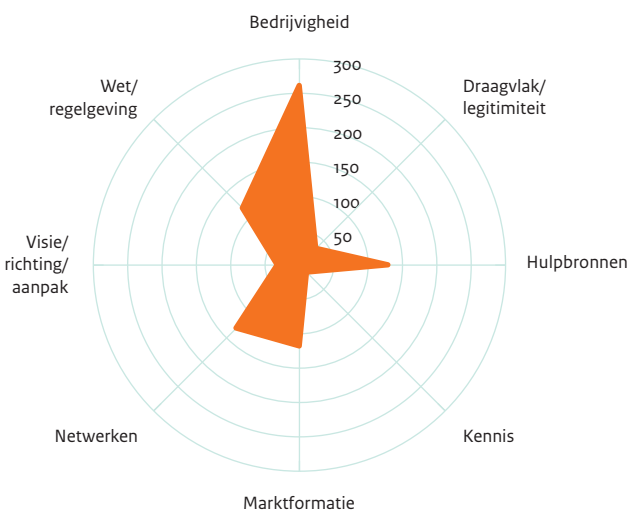
**) Hoewel het type wet/regelgevingsacties in de deals eigenlijk onder 'marktformatie' past, zijn in dit rapport wet/regelgevingsacties apart onderscheiden en zichtbaar gemaakt.

Met het vorderen van het innovatieproces verandert het belang van de verschillende factoren. Zo ligt in het begin van het proces de nadruk op kennis en richting geven. Verderop in het proces gaan ondernemers nieuwe producten op de markt brengen. Dan wordt de sleutelfactor 'marktformatie' belangrijker: welke factoren en condities in de markt moeten sterker gemaakt worden om de doorbraak mogelijk te maken en op gang te helpen? Tenslotte is er bij succes een koopkrachtige vraag die de markt uiteindelijk 'trekt'. Door acties uit deals te plotten op deze sleutelfactoren, komt in beeld op welke fases van het innovatieproces de acties uit de deals aangrijpen.

Centraal in vrijwel alle Green Deals staan de acties door ondernemers zelf: het verkennen, opzetten of versterken van (innovatieve) 'bedrijvigheid' samen met andere marktpartijen. Partijen kijken daarbij vaak gezamenlijk over sector- en themagrenzen heen naar nieuwe productmogelijkheden en verdienmodellen.

Die samenwerking, waarbij mogelijkheden en krachten gebundeld worden, is vaak nodig om de producten daadwerkelijk te realiseren en in de markt te zetten (sleutelfactor netwerken). Dat blijkt ook uit de vele acties op dit gebied in de Green Deals. De deelnemers geven in de terugkoppeling aan dat de deals belangrijk zijn in het vinden en opbouwen van samenwerking met minder gebruikelijke partners en (daarmee) in het vinden van nieuwe innovatieoplossingen.

In de deals richten de activiteiten zich meestal niet op technische ontwikkeling (sleutelfactor kennis), maar juist op innovatieve combinaties van vaak al bestaande deelproducten en diensten. In sommige productgroepen is verdere technische ontwikkeling soms nog wenselijk, bijvoorbeeld bij bioraffinage. In die gevallen constateren de betrokken partijen dat de activiteiten in de Green Deals goed aansluiten bij de technische ontwikkeling, bijvoorbeeld R&D activiteiten die in het kader van de Topconsortia voor Kennis en Innovatie (TKI's) worden ondernomen. De instrumenten Green Deal en TKI zijn op dit punt complementair en versterken elkaar op een aantal gebieden (zoals beschreven in hoofdstuk 6).

Figuur 4: Verdeling van de acties binnen de deals over de sleutelfactoren

Het verkrijgen van toegang tot kapitaal (sleutelfactor hulpbronnen) is in alle fasen van innovatie van belang. In Green Deals gaat het om producten of diensten in de fase van ontwikkeling waarbij vooral hulpbronnen nodig zijn voor demonstratie en opschaling (uitrol, investeringen door klanten, etc.). Binnen de deals zijn inderdaad veel activiteiten gericht op het verkennen en opzetten van nieuwe financieringsconstructies en investeringsfondsen door combinaties van provinciale en private middelen. Ook de vele acties rond het aanpassen van wet- en regelgeving, het versnellen en efficiënter inrichten van vergunningsprocedures en het opzetten van andere acties op het gebied van marktformatie, zoals labels, certificering en kwaliteitssystemen en het versterken van de rol van de Rijksoverheid als launching customer, passen bij deze fase van verbreding naar eerste markten.

Het samenwerken aan gedeelde visies, strategieën en aanpak (sleutelfactor visie/richting/aanpak) door netwerken van koepelorganisaties, belangenorganisaties en Rijksoverheid en medeoverheden komt in de deals weliswaar aan de orde, maar niet zo uitgebreid. De verklaring daarvoor is dat het vormen van gedeelde visies voor de langere termijn veelal eerder in de innovatieprocessen - zoals bijvoorbeeld in de Routekaarten met industriepartners of in de actieagenda's van de Topsectoren - heeft plaatsgevonden.

3 Gebaseerd op Hekkert, De innovatiemotor, 2010.

Het succesvol in de markt zetten van producten en diensten (sleutelfactor marktformatie) vraagt ook om het leren van ervaringen uit afgeronde eerste toepassingen en het omzetten daarvan naar nieuwe good practices en infrastructurele randvoorwaarden. Doorgaans geven samenwerkingsverbanden van ondernemers en andere betrokkenen samen richting aan dit proces. Dit soort acties zijn in de lopende deals nog maar in een beperkte mate opgenomen, maar ze zijn wel van belang voor opschaling van de resultaten. Een goede aansluiting tussen de innovaties en de langetermijnstrategieën versnelt ook het opschalingproces.

Dezelfde samenwerkingsverbanden kunnen ook eventueel noodzakelijke acties rond de sleutelfactor draagvlak/legitimiteit⁴ uitvoeren. Ook op dit vlak is een beperkt aantal acties in de deals opgenomen. Deze acties zijn voornamelijk gericht op het goed omgaan met eventuele weerstanden in de maatschappij. Voorbeelden zijn het ontwikkelen van internationaal breed geaccepteerde duurzaamheidscriteria voor biomassa en het opzetten van betere participatiemodellen met burgers bij trajecten rond windmolens op land.

Bijna alle producten of diensten waar de acties uit de Green Deals op zijn gericht bevinden zich in de fase waarin eerste praktijktoepassingen worden uitgetoetst en waar eerste stappen worden gezet naar opschaling. Het totaalbeeld uit figuur 4 illustreert dit en past wat betreft relatieve focus van de acties bij deze fase van ontwikkeling. Aandachtspunt is dat er voldoende krachtige netwerken moeten worden gevormd, die naarmate meer groepen van vergelijkbare pilot-projecten worden afgerond, in staat zijn de ervaringen daaruit om te zetten naar nieuwe good practices, processen en infrastructuur voor opschaling.

Green Deal Unie van Waterschappen

Door de Green Deal wil de Unie van Waterschappen de klimaatambities voor 2020 versnellen en verder opschalen. Om die doelstelling te bereiken wordt ingezet op de ontwikkeling van de 'Energiefabriek' en de duurzame terugwinning van fosfaat. Daarnaast hebben de waterschappen prioriteiten benoemd voor de periode 2011 – 2015: Minimaal 12 grootschalige energiefabrieken realiseren. Enkele grote, exemplarische projecten zijn gekozen om te worden ondersteund door de Rijksoverheid. Daarnaast gaan de waterschappen in dezelfde periode 3 tot 5 terugwinlocaties voor fosfaat uit rioolslib realiseren.

Bij een aantal lokale projecten is er behoefte aan ondersteuning door de Rijksoverheid. Het gaat daarbij om de volgende projecten:

- Realisatie energiefabrieken in Den Bosch en Tilburg.
- Het Waterschap Rivierenland wil de Energiefabriek in Nijmegen inzetten voor productie van groen gas voor groene mobiliteit.
- Realisatie van grootschalige biogasproductie op rioolzuiveringsinstallatie Hoogeveen van het Waterschap Reest en Wieden met terugwinning van fosfaat (struviet).
- Samenwerkingsproject in Renkum van papierfabriek Parenco en de afvalwaterzuivering van het Waterschap Vallei en Eem voor productie van biogas en ontwikkeling van een regionale grondstoffenrotonde.

⁴ Draagvlak in de zin van bredere disseminatie en uitrol is meer onderdeel van het ontwikkelen van de juiste type diensten en marktprikkels (marktformatie).

05

Voortgang en resultaten op de vier Groene Groei-pijlers

De acties binnen de Green Deals richten zich voornamelijk op vier van de sleutelfactoren voor succesvolle innovatie: bedrijvigheid, marktformatie, wet- en regelgeving en netwerken. Deze sleutelfactoren sluiten aan bij de vier pijlers van het kabinetsbeleid rond Groene Groei: innovatie, slimme inzet marktprikkels, stimulerende wet- en regelgeving en de Rijksoverheid als netwerkpartner. Dit hoofdstuk beschrijft de bijdrage van de deals hierin. De voortgang van de deals kan ook worden beschreven aan de hand van de thema's waarbinnen de deals vallen, dit wordt gedaan in hoofdstuk 6.

Green Deal Biomassastromen (Platform Agro Papier Chemie)

De Green Deal met het Platform Agro-Papier-Chemie wil op 1 januari 2014 minstens zes businesscases hebben opgeleverd. Daarbij stelt zij als voorwaarde dat de business cases door bedrijven in alle drie de sectoren zijn opgenomen én dat er sprake is van daadwerkelijke samenwerking in de weg naar commercialisering.

Door het benutten van elkaars kennis en expertise van de eigen industriële grondstoffen, intermediaire stromen en producten, en het inzetten van gezamenlijke technologieën stelt het APC Platform businesscases op waar bedrijven mee aan de slag kunnen om die te verwezenlijken. Zodoende bouwen de Agro, Papier en Chemie sectoren samen aan een Biobased Economy.

Het Platform Agro-Papier-Chemie ziet mogelijkheden om biomassastromen maximaal te verwaarden op de volgende gebieden:

- valorisatie van eiwitten uit reststromen;
- chemische bouwstoffen uit planten;
- lignocellulose als grondstof;
- mineralen kringloop sluiten;
- watervalorisatie.

Annita Westenbroek (Dutch Biorefinery Cluster): "Deze Green Deal is essentieel geweest om tot de zes business cases te komen. De biobased economy staat hoog op de prioriteitenlijst van de deelnemende partijen en we hebben gemerkt dat door de coördinerende rol van de overheid de vaart er goed in blijft. De doelstellingen, zoals geformuleerd in de Green Deal, gaan we ruim halen."

Groene Groei pijler 'Innovatie'

In de Green Deals ontwikkelen ondernemers tientallen innovatieve businesscases, producten, verdienmodellen en diensten en passen zij deze samen met eerste klanten toe. Hierbij gaat het meestal niet om traditionele technische innovaties, maar vooral om het opzetten van bedrijvigheid samen met andere partijen, vaak uit andere domeinen of sectoren. Zo worden nieuwe verdienmodellen mogelijk. Dat gebeurt soms door een andere verdeling van kosten en baten over de partijen in de 'keten'. Het gebeurt ook door meervoudige waardecreatie, door het creëren van slimme combinaties van bijvoorbeeld economische en ecologische waarde. De bijdrage van de Green Deals is vooral sterk bij:

- *Het verkennen of uitproberen van nieuwe businessconcepten en verdienmodellen met meervoudige waardecreatie*
Voorbeelden zijn combinaties van natuurbeheer met energie, landbouw of recreatie. Er zijn zo'n 14 pilots gestart of gepland met dergelijke meervoudige waardecreatie.
- *Het opzetten van nieuwe businesscases over sectorgrenzen heen, waarbij reststromen opgewerkt worden tot hoogwaardige materialen of producten*
Dit soort projecten is noodzakelijk om de transitie naar een biobased economy mogelijk te maken. Binnen de deals worden zeven tot tien nieuwe businesscases rond biobased materialen verkend. Consortia van bedrijven uit verschillende sectoren werken businesscases die kansrijk lijken, verder uit. Daarbij voeden de deals de Topsectorenaanpak met cases waar de consortia verdere technische ontwikkeling nodig achten. Zo wordt een aantal projecten rond de ontwikkeling van materialen gebaseerd op biograndstoffen, inmiddels verder ontwikkeld met steun vanuit het TKI Agrofood en het TKI Chemie.
- *Het mogelijk maken van pilots en demonstraties van innovatieve systemen in de praktijk*
Hierbij gaat het om proefprojecten rond energiebesparing (bijvoorbeeld de inmiddels succesvol afgeronde deal over de proeffabriek in de chemie met forse besparing), maar vooral om een reeks van projecten gericht op de toepassing van nog niet gebruikelijke reststromen voor vergisting. Doel van deze projecten is vooral het onderzoeken of ze economisch haalbaar zijn en daarnaast het opdoen van praktische ervaringen bij ontheffingen en andere toekomstige ruimte in vergunningen. Verschillende pilots zijn succesvol afgerond. Bij enkele projecten is de start vertraagd, onder andere omdat er gewacht moest worden op een vergunning of toestemming van het bevoegde gezag.

- *Het uitrollen van complexe projecten*
Dit zijn voornamelijk projecten die qua infrastructuur, wijze van organisatie en/of financiering nog niet 'standaard' zijn. Daarbij is extra aandacht besteed aan de projectopzet, omdat de baten vaak niet terechtkomen bij de partijen die de kosten hebben gemaakt. Doel van de Green Deals is niet zozeer het specifieke individuele project, maar meer het opdoen van ervaringen die kunnen leiden tot meer 'gestandaardiseerde' oplossingen rond infrastructuur en organisatie. Daardoor wordt dat bij volgende projecten eenvoudiger. Vooral de deals waarin provincies deelnemen, bevatten tientallen van dit soort projecten, met name rond onderwerpen als groen gas, restwarmte en bedrijventerreinen. Niet alle gehoopte projecten komen van grond, maar inmiddels zijn zo'n zes à zeven projecten wel gestart, onder andere een project met forse energiebesparing bij Chemelot in Limburg. Op deze manier komt er steeds meer kennis en ervaring beschikbaar over welke aanpak wel en welke niet succesvol is. Bruikbare 'good practices' kunnen op korte termijn breed uitgedragen worden, wat kan bijdragen aan meer opschaling.

Green Deal Provincie Overijssel

De Green deal van provincie Overijssel bestaat uit zes projecten. Eén van de projecten is Energiefonds Overijssel, begin 2013 gelanceerd. Theo Rietkerk, gedeputeerde Economie, Energie en Innovatie van de provincie Overijssel: 'Energiefonds Overijssel biedt ondernemers en woningcorporaties de mogelijkheid hun projecten op het gebied van energiebesparing en het produceren van nieuwe energie te financieren. Niet op de traditionele manier met subsidies, maar door middel van participaties, leningen en garanties.'

Het project 'Energiebesparingsmaatregelen in MKB-bedrijven' sluit aan bij de Green deal van MKB Nederland. In 2012 en 2013 hebben meer dan 1000 bedrijven in Overijssel een energiescan tegen gereduceerd tarief laten uitvoeren. Op basis van de uitkomsten van deze scans hebben de bedrijven geïnvesteerd in energiebesparende maatregelen, zowel met eigen middelen als met behulp van een duurzaamheidslening van de provincie. Reden voor de provincie om de financiële regelingen en de energiescan te continueren. Actualiteit en verhalen van MKB bedrijven die pionieren op het gebied van energiebesparing: www.overijsselheeftnieuweenergie.nl

De andere 4 projecten in de Green deal van provincie Overijssel zijn:

- Energiebesparingsmaatregelen in 10.000 woningen in 2012 – 2014 (samen met ministerie van BZK)
- Gebruik restwarmte AkzoNobel Hengelo bij FC Twente; benutten van industriële restwarmte (2 MWth)
- Productie van innovatieve biobrandstoffen door Biorights en VOF Biobrandstoffen in Hardenberg
- Stimuleren aardwarmte (geothermie) tuinbouwgebied Koekoekspolder Kampen

- *Het integraal verduurzamen van product- of handelsketens*
Met verduurzaming wordt hier bedoeld op economische en ecologische verbeteringen rond bijvoorbeeld energie en grondstoffen. Bij internationale ketens kan het ook gaan om arbeidsomstandigheden. Zo zijn in het verduurzamen van de koffieketens de eerste praktijkresultaten geboekt. Inmiddels is 40% van de koffie in Nederland duurzaam (was 25%) en er wordt nu toegewerkt naar 75%. Ook in de creatieve industrie zijn goede resultaten geboekt. Daar zijn via businessplancompetities rond film, architectuur, design en mode meer dan honderd deelnemers in actie gekomen. Inmiddels worden verschillende van hun producten duurzaam geproduceerd. Dit soort ketenprojecten toont het belang van goede netwerken en draagvlak.
- *Het via intermediaire diensten of andere aanpak breed uitrollen van oplossingen*
De deals bevatten vier tot vijf omvangrijke acties rond nieuwe typen van 'diensten' die energiebesparingskansen eenvoudiger vindbaar en uitvoerbaar – en daarmee aantrekkelijker - maken voor de eindgebruiker. De acties kennen een langere looptijd. Een voorbeeld is de MKB-aanpak via intermediaire diensten (met inmiddels 625 deelnemende bedrijven als "gebruiker") en de convenantaanpak met ruim 50 kleinere bedrijven en instellingen. Beide acties boekten inmiddels de eerste besparingen. Doel is mede te ontdekken welke aanpakken succesvol zijn en deze verder te verbreden.

De betrokken partijen geven aan dat de deals belangrijk zijn voor het vinden en opbouwen van samenwerking en het opzetten van nieuwe businesscases. Vooral met minder gebruikelijke partners, vaak over de grenzen van domeinen of sectoren heen. Zonder de deals was dergelijke samenwerking vaak niet tot stand gekomen. Daarbij ging het bijvoorbeeld ook om het verbreden van contacten met overheden en anderen bij ketenprojecten en om het opzetten van pilots. Tot de (niet gemonitorde) spin off van het Green Deal instrument is 'nieuwe kennis' en green tech banen te rekenen.

Kort samengevat: innovatie

De acties rond innovatieve bedrijvigheid laten zien dat sommige nieuwe concepten wel en andere niet haalbaar zijn. De deals spelen een belangrijke rol bij het vormen van nieuwe coalities en (daarmee) bij het ontwikkelen van verdienmodellen en het uitvoeren van pilots. Daarnaast wordt in de deals praktijkervaring opgedaan om meer 'standaardisering' bij complexere projecten te bereiken. Daardoor kunnen nieuwe projecten gemakkelijker van de grond komen. Het is bij dergelijke projecten van belang de ervaringen te bundelen en te borgen. In de deals worden ook nieuwe 'diensten' ontwikkeld, gericht op uitrol van innovatieve producten.

Groene Groei pijler 'Slimme inzet marktprikkels'

Nieuwe producten en diensten moeten concurreren met bestaande. De eerste producten hebben daarbij vaak extra ondersteuning nodig. Bijvoorbeeld rond het aanpassen van infrastructuur, het stellen van nieuwe normen, standaarden en labels, enzovoort. In Green Deals wordt hieraan gewerkt door:

- *Het uitproberen van nieuwe 'arrangementen/diensten'*
Doel hierbij is een businesscase of verdienmodel te ontwikkelen dat aantrekkelijk is voor betrokken partijen. Daarmee wordt bredere navolging gestimuleerd. Soms kan een andere verdeling van kosten en baten daarbij behulpzaam zijn⁵. Binnen de deals wordt vooral gewerkt aan alternatieve financieringsconstructies en nieuwe arrangementen, met name voor energiebesparing in woningen (blok-voor-blok-aanpak) en financiering van zon-PV. Ook hier draait het in de eerste plaats om het vinden van succesvolle benaderingen. Niet alles blijkt mogelijk, zo bleek de voorgestelde financieringsconstructie voor zon-PV teveel juridische voetangels en klemmen te hebben. Andere initiatieven lopen nog.
- *Markttools gericht op aantonen van 'meerwaarde' of kwaliteit*
Hierbij gaat het om het ontwikkelen van markttools die ervoor zorgen dat klanten sneller en gemakkelijker zien wat de meerwaarde of kwaliteit is van een nieuw product. In meer dan 15 deals wordt gewerkt aan dergelijke tools: kwaliteitssystemen, labels, certificering etc. De Rijksoverheid kan bemiddelen en belangrijke actoren bij elkaar brengen. Een goed voorbeeld is de milieuprestatieberekening, in deze deal zijn meetinstrumenten voor het bepalen van de milieuprestatie van gebouwen getest en blijkt dat de resultaten eenduidig en betrouwbaar zijn. Architecten zijn verplicht om de milieuprestatie van een nieuwbouwgebouw te bepalen, zij hebben daarvoor nu een goed instrument.
- *Het versterken van de rol van overheden als launching customer*
Een innovatief en duurzaam inkoopbeleid door het aanpassen van aanbestedingsprocessen versterkt de rol van overheden als launching customer. In meer dan vijftig deals vragen acties om deze rol van de Rijksoverheid. Tot nu toe leveren de acties nog geen concrete resultaten op. Dit komt onder andere doordat bij enkele deals de relevante Rijksdiensten voor inkoop niet altijd vanaf het begin betrokken zijn geweest. Daarom worden bij nieuwe deals de essentiële Rijksdiensten nu direct betrokken waar een duurzame inkooprol van de Rijksoverheid van belang is. Zo zijn zij vanaf het begin goed geïnformeerd en in het proces opgenomen. Dat komt de voortgang ten goede en vergroot de kans dat de Rijksoverheid de rol van launching customer op zich neemt en kan waarmaken. De deal zero emissie busvervoer is een goed lopend voorbeeld. De Rijksoverheid werkt aan een innovatie van het concessiemodel voor busvervoer, waarmee private investeringen aantrekkelijker zouden moeten worden. Model wordt eind 2013 verwacht. Begin 2014 staan pilots gepland in een aantal regio's voor de toepassing hiervan.

5 Denk hierbij bijvoorbeeld aan het oplossen van het 'split incentive probleem' in de gebouwde omgeving, waarbij de baten van energiebesparende maatregelen niet terecht komen bij de partijen die de kosten daarvoor hebben gemaakt.

Kort samengevat: slimme inzet marktprikkels

Uit de tussenresultaten blijkt dat partijen veel behoefte hebben aan nieuwe arrangementen en diensten voor marktondersteuning. Ook de rol van de Rijksoverheid als launching customer is gewenst, dit is echter een complex proces dat volop in ontwikkeling is. Er wordt gewerkt aan verbetering door bijvoorbeeld Rijksdiensten vanaf het begin bij de Green Deal te betrekken.

Green Deal Milieuprestatieberekeningen voor gebouwen

Op maandag 9 september is tijdens een mini-symposium de Green Deal Milieuprestatieberekeningen voor gebouwen succesvol afgesloten. De samenwerking tussen bedrijfsleven, instrumentontwikkelaars en overheid heeft geleid tot breed gedragen instrumentarium en een Nationale Milieudatabase ter ondersteuning van de Milieuprestatieberekening MPG, zoals voorgeschreven in het Bouwbesluit.

Tijdens de uitvoering van de Green Deal zijn 6 informatiebijeenkomsten met een opkomst van 700 architecten gehouden over milieuprestatieberekeningen. Drie meetinstrumenten zijn doorgerekend met als conclusie dat de instrumenten GPR Bouwbesluit, MRPI en DGBC Materialentool onderling niet meer afwijken dan 5%, waar dit een aantal jaren geleden nog 600% was. Belangrijk resultaat is ook dat een groot draagvlak is bereikt onder de architecten om de milieuprestatieberekeningen te maken. Als extraatje is een handleiding bij de bepalingmethode geschreven, om zo de foutmarge bij het invullen te verkleinen.

De handleiding en het onderzoek werden op 9 september overhandigd door de voorzitter van de branchevereniging voor Nederlandse architectenbureaus aan het Ministerie van Infrastructuur & Milieu en het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Groene Groei pijler ‘Stimulerende wet- en regelgeving’

Wet- en regelgeving bepaalt vaak welke ruimte de markt krijgt voor nieuwe toepassingen. In de deals is dat een belangrijk aandachtspunt. In meer dan honderd deal-acties wordt gewerkt aan wet- en regelgeving waarbij drie onderwerpen eruit springen:

- *Snellere vergunningverlening en meer ruimte voor experimenten*
Een bestuursorgaan dat een vergunning moet verlenen voor een innovatieve toepassing of project, heeft vooral behoefte aan informatie over eventuele risico's. Het proces kan versneld worden met duidelijke handreikingen voor de vergunningverlener en/of voldoende informatie voor proefvergunningen of tijdelijke vergunningen. De Rijksoverheid is hierbij vooral bemiddelaar of regisseur. Dit proces verloopt met wisselend succes. Succesvolle voorbeelden zijn twee handreikingen die zijn opgesteld voor vergunningverleners en intermediaire organisaties met betrekking tot vergisting en zon-PV op monumentale panden. Ook zijn met succes proeftuinen benoemd voor innovatieve oplossingen bij elektrisch vervoer en smart grids. Een aantal andere proefprojecten kent vertraging of frustratie doordat vergunningen niet zijn verleend (bijvoorbeeld bij hogere temperatuur warmteopslag in de bodem).
- *Aanpassen van regels*
Soms is aanpassing van de regels een voorwaarde voor bredere toepassing van een product. Vooral het gebruik van bepaalde stoffen uit het ene domein in een ander domein wordt geremd door domeingerichte wet- en regelgeving. Wat in het ene domein afval is, kan in een ander domein een goed te gebruiken grondstof zijn. De deals bevatten verschillende acties om de regels aan te passen, bijvoorbeeld door het aanleveren van voldoende informatie over eventuele technische risico's. De Rijksoverheid faciliteert dit proces. Zo is inmiddels de 'positieve lijst' van te vergisten agrarische reststromen aangevuld. Dit levert meer biomassa op tegen lagere kosten en leidt tot meer mogelijkheden voor rendabele vergisting. Enkele andere trajecten lopen nog. Bij dit soort trajecten zijn de verwachtingen vanuit de marktpartijen soms hoger dan wat kan worden waargemaakt. Het Green Deal-proces laat zien dat het goed op elkaar afstemmen van verwachtingen en het elkaar regelmatig informeren over de voortgang van groot belang zijn voor een soepel verloop van het proces.

Soms volgt uit een door de Rijksoverheid gearrangeerd gesprek met alle betrokkenen over het knelpunt een pragmatische oplossing met een voor alle partijen werkbaar en geaccepteerde voorwaarde.

- *Aanpassen van wetgeving.*
Soms moet wetgeving op nationaal of het niveau van de Europese Unie veranderd worden. Zo bevatten de deals bijvoorbeeld acties rond toepassing van digestaat als kunstmestvervanger. Dat moet verkend worden bij de Europese Unie.

Ook wordt bekeken of aanpassingen van de elektriciteits- en de gaswet nodig zijn voor (terug) levering van elektriciteit of biogas. Dit soort trajecten kent per definitie lange doorlooptijden en onzekerheid over de uitkomst.

Kort samengevat: stimulerende wet- en regelgeving

In de deals wordt succesvol gewerkt aan het verbeteren van vergunningprocessen, bijvoorbeeld door het opstellen van handreikingen. De proeftuinaanpak lijkt in sommige gevallen ook goed te werken. Vergunningverlening bij pilots geeft een wisselend beeld. In een aantal situaties worden vergunningen (meestal door decentrale overheden) niet of laat verleend. Om daar verbetering in aan te brengen, worden de vergunningverlenende instanties onder andere al direct vanaf het begin bij nieuwe deals betrokken. Aanpassing van regels en wetten kent lange doorlooptijden. Optimale communicatie met marktpartijen over proces en verwachtingen is van belang voor goed begrip van de mogelijkheden.

Groene Groei pijler ‘Overheid als netwerkpartner’

Succesvolle ontwikkeling en brede toepassing van innovatieve oplossingen gebeurt vaak in een samenwerkingsverband van verschillende partijen. Zoals beschreven in hoofdstuk 3 zijn drie elementen hierin van belang: het opzetten van pilots (microniveau), het omzetten van ervaringen naar opschaling (mesoniveau) en het verbinden met de langetermijnstrategie (macroniveau). In deze drie elementen spelen netwerken een belangrijke rol, zij het telkens op een andere manier. In de Green Deals wordt gewerkt aan versterking van alle drie de elementen. Ongeveer 15% van alle acties is gericht op het beter functioneren van de noodzakelijke netwerken, in de helft van die acties heeft de Rijksoverheid een rol:

- *Netwerken op 'microniveau'*
Coalities van partijen uit diverse sectoren en/of partijen met verschillende maatschappelijke en economische belangen en invalshoeken verkennen en ontwikkelen nieuwe oplossingen en rendabele businessproposities. De Green Deals geven hen meer toegang tot andere netwerken en partijen of kunnen helpen bij andere knelpunten. Bij verreweg de meeste netwerkacties in de Green Deals gaat het om dit soort samenwerking.

De Rijksoverheid speelt doorgaans op verzoek van partijen een rol als facilitator of regievoerder. Dat betekent dat de Rijksoverheid partijen in contact brengt met mede-overheden of Rijksdiensten, private en publieke partijen bij elkaar brengt of bemiddelt bij het verspreiden van resultaten. Dit speelt bijvoorbeeld bij veel pilotprojecten rond vergisting, ecosysteemdiensten en ontwikkeling van biobased materialen, maar ook bij veel andere typen deals. Zo hebben de dealpartijen van de Green Deal Fiets in het woonwerkverkeer ook contact met koepel van zorgverzekeraars. De marktpartij geeft aan dat de deal een rol speelt in het leggen van deze contacten.

- *Netwerken op 'mesoniveau'*

Dit zijn netwerken waar initiatieven en partijen elkaar vinden en hun ervaringen vertalen naar good practices, nieuwe kwaliteitsnormen, aangepaste vergunningskaders, nieuwe aanbestedingsprocedures, etc. In de Green Deals is ruim een vijfde van de netwerkacties (onder andere) daarop gericht, vaak nog in een pril stadium van bundelen van krachten. Ervaring leert dat dergelijke netwerken niet gemakkelijk vanzelf ontstaan. Vaak gaat het om partijen uit verschillende sectoren of geledingen, met soms tegenstrijdige belangen. De Rijksoverheid levert in enkele gevallen dan ook procesmanagement om dit voor elkaar te krijgen. Een succesvol netwerk is bijvoorbeeld de Community of Practice (CoP) biodiversiteit. In deze CoP zijn vijftien bedrijven inmiddels acht keer bij elkaar gekomen om van elkaar te leren hoe biodiversiteit in de bedrijfspraktijk te integreren. De deelnemers voeren projecten uit op dit gebied. In de CoP wisselen ze de opgedane kennis en ervaring uit. Om over de barrières waar koplopers tegenaan lopen te spreken, is onder andere ook een ontmoeting tussen ondernemers en Rijksoverheid georganiseerd. Om opschaling bij verschillende onderwerpen sneller van de grond te krijgen zouden er meer van dit soort sterke netwerken moeten zijn. Naarmate meer groepen van projecten rond een specifiek onderwerp – bijvoorbeeld restwarmte - worden afgerond, moet er meer aandacht komen voor samenwerking gericht op bundelen van ervaringen en opschalen naar good practices, het opzetten en breder introduceren van nieuwe processen, procedures, normen, etc.

- *Netwerken op 'macroniveau'*

Netwerken met 'leidende' organisaties uit relevante maatschappelijke geledingen kunnen door goede wisselwerking met de innovatieve resultaten zorgen voor versnelde opschaling. Enkele deals bevatten netwerkacties op dit niveau. Naast de koepeldeal met veel belangenorganisaties zijn twee netwerken actief op de specifieke terreinen van elektrisch vervoer en biodiversiteit (PPS/platform).

Kort samengevat: overheid als netwerkpartner

De deals bevatten veel netwerkacties. De nadruk ligt vooralsnog op het microniveau, waarin partijen samenwerkingsverbanden opzetten om nieuwe producten en diensten uit te proberen. Bij enkele onderwerpen ontstaat een (pril) netwerk dat de ervaringen bundelt en de eerste stappen naar opschaling zet (met nieuwe richtlijnen, processen, kwaliteitsnormen, etc.). Naarmate meer projecten afgerond worden, moet er meer aandacht komen voor samenwerking gericht op het bundelen van ervaringen en opschaling.

Green Deal Community of Practice "Bedrijven en Biodiversiteit"

Aan de Community of Practice (CoP) Bedrijven en Biodiversiteit namen vijftien zeer uiteenlopende bedrijven deel. Van financiële instellingen en energieleveranciers tot bouwbedrijven en voedselproducenten. Ze worstelden allemaal met de vraag hoe ze kunnen bijdragen aan een duurzame samenleving en biodiversiteit kunnen inpassen in hun businessmodellen. De CoP kwam elke zes weken een halve dag bijeen.

Bedrijven kennen allemaal ongeveer dezelfde obstakels. Ze streven naar winst, terwijl aan biodiversiteit lastig een economische waarde toe te kennen is. Binnen de CoP hebben de bedrijven elkaar vooruit geholpen, van elkaar geleerd en een brede bewustwording gecreëerd.

De Green Deal is afgerond. Eind 2013 verschijnt een boekje met de belangrijkste inzichten over hoe bedrijven en biodiversiteit en ecosystemen kunnen inbedden in hun duurzaamheidsbeleid, maar ook met persoonlijke ervaringen van de CoP-bedrijven. Zo worden andere bedrijven geïnspireerd en krijgt de overheid meer inzicht op de vraag hoe het bedrijfsleven omgaat met het combineren van groen en groei en hoe de wet- en regelgeving beter op de vraag vanuit de praktijk kan worden ingespeeld.

Christy Kool, duurzaamheidsmanager bij Kruidenier: "Deze Green Deal is van essentieel belang voor de vermarkting van natuurwaarde. En voor de bewustwording. We hebben inmiddels een tweede Green Deal met het ministerie afgesloten. Daarbij gaat het om het ontwikkelen van een certificeringskeurmerk Biodiversiteit+."

06

Resultaten per Groene Groei-thema

Dit hoofdstuk beschrijft de belangrijkste tussenresultaten voor elk van de Groene Groei thema's en biodiversiteit. Hierbij wordt voor ieder thema beschreven:

- Het kader: trends en ambities.
- De directe bijdrage aan groene groei via de acties in de deals.
- De bijdrage aan verbeteren van randvoorwaarden voor opschaling.

Biobased economy

Het kader: trends en ambities

De overheid stimuleert de transitie naar een biobased economy, een economie die meer draait op biomassa als grondstof⁶. De aandacht richt zich daarin op optimaal gebruik van biomassa via cascadering, om de verschillende componenten van biomassa zo goed mogelijk te benutten. Dit thema krijgt ook aandacht in de Topsectorenaanpak van het kabinet als dwarsdoorsnijdend thema van de Topsectoren (met name agrofood, chemie, energie). Het potentiële belang voor de Nederlandse economie is groot, zoals onder andere ook de SER aangeeft⁷. Om de transitie naar een biobased economy te stimuleren, moeten meer businesscases worden ontwikkeld en is veel onderzoek en innovatie nodig. Dit wordt bevorderd als meer experimenteeruimte wordt geschapen voor demoprojecten en proefprojecten. Bovendien moeten de randvoorwaarden worden verbeterd via stimulerende wet/regelgeving en vestigingscondities.

De Green Deals dragen bij aan het stimuleren van innovatieve nieuwe bedrijvigheid, onder andere door netwerkvorming, en aan het verbeteren van randvoorwaarden. De biobased economy is een van de meest voorkomende thema's in de Green Deals. Ruim 40% van de deals bevat acties gericht op het versterken ervan.

Directe bijdrage aan groene groei

Als de deals van 2011 en 2012 vergeleken worden valt op dat het accent verschuift van bio-energie naar biobased grondstoffen en -materialen. Verschillende consortia verkennen en ontwikkelen nieuwe businesscases rond productie van biomassa (via algenkweek) en productie van biobased grondstoffen (voor industrie, bouw, etc.).

In de deals zijn zo'n tien businesscases in verkenning of ontwikkeling. Daarbij kijken partijen over sectorgrenzen heen, bijvoorbeeld in de deal tussen agrofood, papier en chemiebedrijven. Daar worden diverse nieuwe cases verkend.

Inmiddels zijn drie cases voldoende positief bevonden. De betrokken consortia zijn die nu verder aan het uitwerken. Enkele andere opties worden (vooralsnog) als niet positief genoeg beschouwd. Succesvolle cases zullen op middellange termijn bijdragen aan verdere economische ontwikkeling (omzet, werkgelegenheid).

Green Deal HarvestaGG is een voorbeeld van een deal die het cascaderingsprincipe toepast en tot resultaat gaat leiden; uit tijdelijk gras in akkerbouwgebieden, gaat dit bedrijf eiwitten voor diervoeders, groen gas (bio-LNG), turf en CO₂ produceren. De businesscase is bijna rond.

Voor deals op het terrein van bio-energie zijn al directe korte termijn resultaten geboekt, met name voor groen gas. De partijen hebben daar het streven om via 300 miljoen m³ groen gas per eind 2014 naar productie in Nederland van 3 miljard m³ groen gas in 2030 te gaan (en daarna verder door te groeien naar 30 miljard m³). De deals bevatten rond de twintig projecten met beoogde groen gasproductie, vaak met toepassing van nog niet gangbare reststromen en/of het opzetten van groen gashubs. De bijdrage daaraan vanuit de deals zit vooral in het versterken van samenwerkingsverbanden om tot een goede kosten-batenverdeling te komen of om (proef)vergunningen te krijgen.

6 Brieven aan de Tweede Kamer dd. 28 maart 2013 over Groene Groei en 18 april 2013 over wegnemen belemmeringen in de biobased economy.

7 SER advies "Meer chemie tussen groen en groei. De kansen en dilemma's van een bioabsd economy". 2010

De waterschappen alleen al produceren inmiddels rond de 100 miljoen m³ biogas per jaar uit waterzuivering, onder andere als onderdeel van hun Green Deal-activiteiten. Ook twee elektriciteitscentrales op biomassa ontwikkelen en testen hun businesscases in Green Deals. De resultaten van één van die businesscases waren zo positief, dat die momenteel verder wordt uitgetest.

Betere randvoorwaarden voor opschaling

In de deals worden de randvoorwaarden voor opschaling verbeterd via met name:

- Labels en certificaten van duurzaamheid voor biograndstoffen en biobased materials. Ter stimulering van de productie van bio-kunststoffen, wordt in de Green Deal Groencertificaten gewerkt aan een certificeringssysteem. De Federatie Nederlandse Rubber- en Kunststoffen Industrie en haar leden werken samen met de Rijksoverheid en Duitsland aan dit systeem, dat vervolgens in EU-verband kan worden ingebracht. KLM kent een biofuels corporate account, waarbij momenteel 20 bedrijven voor in ieder geval 3 jaar zijn aangesloten, deze bedrijven dragen bij aan de vluchten op biokerosine.
- Een rol voor de Rijksoverheid als launching customer, bijvoorbeeld bij materialen in de bouw en in de buitenruimte. Dit verloopt nog langzaam. In een recent afgesloten nieuwe deal (met de grond-weg-waterbouwsector) wordt er aan gewerkt om dit beter van de grond te krijgen.
- Betere faciliteiten voor bedrijven rond biobased materialen. Dit krijgt aandacht in tenminste zes deals. Drie daarvan zijn gericht op gezamenlijke faciliteiten op een campus of bedrijventerrein. Een andere deal richt zich op overslagfaciliteiten van biomassa en weer een andere op het verkennen van een regio met structurele beleids-/vergunningruimte voor acties op het gebied van biobased economy. Die laatste verloopt overigens nog moeizaam.
- Betere wet- en regelgeving. Zoals beschreven is het vergunningproces rond vergisters versneld via een handreiking. Ook zijn de regels verruimd door opname van meerdere stoffen op de positieve lijst voor toegestane reststromen bij vergisting. Daardoor kan dit op een meer rendabele manier gebeuren. Vergunningen lopen overigens niet overal soepel. Vaak komt dat door onbekendheid met risico's en doordat veel reststromen traditioneel gezien als 'afval' worden geclassificeerd. Bij een aantal pilots is geen vergunningen afgegeven. In de deal met Netbeheer en in Noord-Nederland wordt nog gekeken naar voorwaarden voor invoeding van groen gas in het net.

Biodiversiteit

Het kader: trends en ambities

Doel van het beleid van de Rijksoverheid is het behouden van biodiversiteit in Nederland en een verminderde impact op de mondiale ecosystemen. Daartoe worden onder andere combinaties van ecosysteemdiensten met andere diensten versterkt. Bijvoorbeeld door het scheppen van markten en betalingsmechanismen voor biodiversiteit en ecosysteemdiensten. Deze diensten zullen niet alleen zorgen voor meer (economisch) toegevoegde

waarde uit ecologische functies, maar ook bijdragen aan kosteneffectiever natuurbeheer. Daarnaast moeten handelsketens verduurzamen. Dat is ondermeer van belang voor de economische positie van de betrokken Nederlandse bedrijven.

Directe bijdrage aan groene groei

De directe bijdrage van Green Deals op het gebied van biodiversiteit bestaat vooral uit pilots met nieuwe businesscases en verdienmodellen. Deze komen uit verschillende hoeken, met name recreatie, landgoederen en landbouw. In de landbouw werken agrarische ondernemers bijvoorbeeld samen met natuurbeheerorganisaties. Bij enkele deals is bij uitzondering gezocht naar een financiële oplossing die onder meer door de vereisten van een subsidieprocedure en een staatssteuntoets meer tijd vroeg. De meeste pilots lopen nog. Een van de pilots, olifantsgras voor vogelwering rond Schiphol, strekt zich uit over meerdere thema's. Hierin wordt onder andere gekeken naar biograndstofmogelijkheden. Inmiddels is daar een goed opererend netwerk gegroeid. De eerste uitbreiding van de teelt op een bedrijventerrein is gestart en er wordt een prototype met bioraffinage voorbereid.

In drie deals zetten de betrokken partijen inmiddels de eerste stappen naar daadwerkelijke opschaling. Dit wordt gedaan door de ervaringen om te zetten in pragmatische hulp aan ondernemers bij investeringsbeslissingen. Zo kent één deal een nog steeds succesvolle actieve Community of Practice (CoP), waarin ondernemers uit verschillende sectoren leren van elkaars praktijk. Dit heeft geleid tot uitwerking van een biodiversiteit aanpak bij verschillende (grotere) bedrijven. Ook zijn bruikbare inzichten ontstaan en gedeeld – onder andere via een LinkedIn-groep van 120 deelnemers - rond het omgaan met biodiversiteit voor verschillende typen bedrijven als onderdeel van businessmodellen. De resultaten worden ook besproken met het maatschappelijke middenveld en vormen zo input voor verdere strategievorming. Als vervolg is een tweede CoP in de maak met de financiële wereld. In de tweede deal is, op basis van gebundelde praktijkervaringen, een investeringsondersteunend instrument ontwikkeld voor landgoedbeheerders. Dit project leidde ook tot adviezen die een rol hebben gespeeld in de ontwikkeling van regionaal beleid, zodat landgoederen meer integrale ontwikkelingsruimte krijgen. In de derde deal is een inmiddels operationeel platform Biodiversiteit, Ecosystemen en Economie opgericht. Het platform heeft als doel het aanjagen van initiatieven en bedrijfsleven om op een concrete wijze biodiversiteit te incorporeren in hun bedrijfsvoering, hier is onder andere een subsidieregeling "biodiversiteit en bedrijfsleven" voor opengesteld, waarvan twee tenders zijn geweest.

Acties rond duurzame handelsketens worden onder andere gevonden in de deal rond veenvervangers op basis van compost. Doel is om de winning van veen te beperken (met een potentieel van 1 miljoen m³ ton vervanging van veen ten opzichte van 300.000 ton nu). Op dit moment worden de mogelijkheden onderzocht om beleid te ontwikkelen dat de inzet van reststromen voor hoogwaardige toepassing aantrekkelijk maakt. De eerste resultaten van het onderzoek zijn overigens nog niet naar verwachting.

Betere randvoorwaarden voor opschaling:

Om een bijdrage aan biodiversiteit, bijvoorbeeld in de vorm van een ecosysteemdienst, ook economisch rendabel te kunnen maken, is betere herkenbaarheid daarvan in de markt wenselijk. Daartoe zijn een biodiversiteitslabel voor landbouwproducten en een certificeringsmethode voor duurzame productie in de landbouw in voorbereiding. Ook wordt meer ruimte voor ecosysteemdiensten gezocht door het inzetten van tijdelijke natuur. Een van de - nog lopende - deals is gericht op het scheppen van randvoorwaarden in wet- en regelgeving om slimmer om te gaan met tijdelijke natuur, en wel zodanig dat natuurregelgeving latere economische ontwikkeling niet in de weg staat.

Bouw

Het kader: trends en ambities

De Rijksoverheid werkt toe naar een energiezuinige gebouwde omgeving. Met innovatie als drijvende kracht wil de Rijksoverheid energieneutraal bouwen in 2020 (EU-beleid). Het potentieel in de gebouwde omgeving op energiebesparing is groot, zoals het Planbureau voor de Leefomgeving heeft aangegeven in de ex-ante evaluatie van de Green Deals. Om dat potentieel te benutten, zijn er betere uitrolarrangementen nodig, bijvoorbeeld in de vorm van nieuwe energiediensten. Daarnaast moeten er betere financieringsmogelijkheden komen voor besparingsmaatregelen en regelingen voor duurzame energielevering op lokaal niveau. De Green Deals werken met name aan de eerste twee aspecten (regelingen rond zelflevering worden in een ander kader beschouwd). Duurzame bouw wordt ook gezien als een kans voor meer economische activiteit in Nederland (zie ook het Nationale Energieakkoord).

Directe bijdrage aan groene groei

Er zijn rond de 25 Green Deals zijn afgesloten in de sector Bouw. Zo'n 95% van de daarin afgesproken acties richt zich op energiebesparing of duurzame energie. Een veel beperkter aantal deals heeft als doel duurzaam materiaalgebruik. Dat laatste wordt onder andere thema's (biobased economy en grondstoffen) beschreven.

De besparingen komen vooral uit deals die besparingsprojecten bevatten met een vernieuwende aanpak en arrangementen. Zo wordt via de blok-voor-blok-aanpak met verschillende arrangementen rond de 15000 woningen energiezuiniger gemaakt. Inmiddels zijn er meer dan 5000 woningen aangemeld voor subsidie of deelname. Ook zijn er acties gericht op Rijksgebouwen en scholen. In Utrecht loopt een project, waarbij inmiddels zeventien scholen energiezuinig zijn. De provincie Overijssel stimuleert daarbij bedrijven zich actief te richten op renovatie in plaats van nieuwbouw. In gemeente Rotterdam loopt het programma Rotterdamse Groene Gebouwen, waarbij het gemeentelijk vastgoed per bouwgroep (zwembaden, scholen, kantoren en ander gemeentelijk vastgoed) van energiebesparende maatregelen wordt voorzien. Hiervoor sluit de gemeente een meerjarig prestatiecontract af met een Energy Service Company die de investering financiert en terugverdient door een kostenbesparing op de energierekening. Gemeente Rotterdam is hiermee de eerste gemeente in Nederland

die gebruik maakt van deze manier van publiek-private samenwerking. Met de blok-voor-blok aanpak zijn diverse positieve ervaringen opgedaan met arrangementen die inmiddels ook elders toegepast worden. Natuur & Milieu tenslotte werkt met de actie 'Goeie Peer' aan een pilot energiebesparing in huishoudens met 'smart meters' en een vorm van opbouwen van credits door besparing.

Betere randvoorwaarden voor opschaling

Diverse deals werken toe naar betere investeringsfondsen voor de Gebouwde Omgeving. De deal rond een verkenning van de haalbaarheid van een nationaal fonds is succesvol afgerond. Inmiddels wordt gewerkt aan de opzet van zo'n fonds. In Limburg is in een pilot een energiefonds opgezet dat ook voor de zorgsector beschikbaar is.

Green Deal Haalbaarheidsstudie Nationaal Fonds Energiebesparing (NFEB)

Deze Green Deal tussen industrie, banken, energiesector en overheid onderzocht de haalbaarheid van een Nationaal Fonds Energiebesparing (NFEB). Het NFEB kan huiseigenaren helpen bij het invoeren van energiebesparende maatregelen, waardoor de energierekening daalt. De investering en de complexiteit van de financieringsaanvraag vormen voor veel huiseigenaren nog een drempel; het fonds moet deze obstakels wegnemen. Het belangrijkste kenmerk van het NFEB is het revolverende karakter: het geld dat de woninggenaar leent uit het fonds vloeit door middel van aflossingen terug in het fonds, waardoor het geld weer beschikbaar is voor nieuwe investeringen.

De deelnemende partijen verwachten dat het NFEB het mogelijk maakt om in 2020 voor ca. 1 miljoen woningen een energielabelsprong van rood (energielabel D-G) naar groen (energielabel A-C) te realiseren. Dit betekent een energiebesparing van 15-20% per huishouden en een jaarlijkse CO₂-reductie van 2,8 Mton in 2020.

Het haalbaarheidsonderzoek bestond uit een marktstudie, een juridische studie en het opstellen van de financiële structuur en het uitvoeringsmodel van het fonds. Het onderzoek is 13 januari 2013 afgesloten met een eindrapport.

Energie⁸

Het kader: trends en ambities

Het energiebeleid van de Rijksoverheid is gericht op het bereiken van 14% duurzame energie in 2020 en op een jaarlijkse energie-efficiencyverbetering van 1,5%⁹. Daarnaast wordt via de Topsectorenaanpak de concurrentiepositie van de energiesector versterkt. In het afgesloten Nationale Energieakkoord op 26 september 2013 zijn breed gedragen afspraken gemaakt over energiebesparing, duurzame energie, schone technologie en klimaatbeleid. Ook de energie Green Deals vormen onderdeel van dit akkoord.

Om op kortere termijn doelstellingen op het gebied van duurzame energie en energie-efficiencyverbetering binnen het bedrijfsleven te halen, moeten de verschillende opties financieel rendabel zijn, met een goede uitrol en voldoende investeringsmogelijkheden. De Green Deals zijn met name gericht op de laatste twee aspecten. Aan de rentabiliteit in vroege markten wordt vooral gewerkt via de Energie Investeringsaftrek (EIA). Voor de korte termijn helpt de regeling Stimulering Duurzame Energieproductie (SDE+) bij het rendabel maken, voor de langere termijn is verdere technische ontwikkeling nodig, vooral bij wind op zee.

⁸ Exclusief bio-energie en gebouwde omgeving. Zie daarvoor biobased economy c.q. bouw.

⁹ EU Renewable Energy Directive (met doel van 14% voor Nederland) en de Energy Efficiency Directive rond energiebesparing (1,5% per jaar).

Green Deal Gelijkspanning Haarlemmermeer

Een mondiaal vooruitstrevende Green Deal is de deal Gelijkspanning Haarlemmermeer. In een glastuinbouwgebied vlakbij Schiphol realiseren de partijen een duurzame proeftuin voor gelijkspanning.

Gelijkspanning is een economische en wetenschappelijke kans voor Nederland en maakt de ontwikkeling van een unieke innovatieve kennismarkt mogelijk. Het overgrote deel van alle apparaten in huizen en kantoren en elektrische voertuigen werkt intern al op gelijkspanning. Ook duurzame energiebronnen als zonnepanelen leveren gelijkspanning. Doordat we leven in een gelijkspanningswereld, maar het transport nog op wisselspanning plaatsvindt, zijn er nog steeds omzettingen nodig. Iedere omzetting gaat gepaard met energieverlies in de vorm van warmte en het gebruik van een aanzienlijk grotere hoeveelheid grondstoffen (koper en aluminium.)

Het doel van het project DC=DeCent is de realisatie van een uniek en duurzaam elektriciteitsnetwerk op basis van gelijkspanning (DC) in de Haarlemmermeer. Een elektriciteitsnetwerk op basis van gelijkspanning vermindert zowel het aantal energieconversies als het energieverlies door conversies. Daarnaast is het mogelijk om netten te balanceren. De energieopwekking vindt plaats met lokale warmtekrachtkoppeling, gestuurd door een managementsysteem voor het regelen van vraag en aanbod van elektrische energie.

Harry Stokman (Direct Current BV): "Wat wij doen is mondiaal uniek. De IPIN regeling maakt het mogelijk dit te realiseren, en de Green Deal helpt ons bij de benodigde aanpassingen in regel- en wetgeving."

Tim Zijdeveld (Joulz): "Het project van Joulz, Siemens en Direct Current BV heeft door de Green Deal grote vooruitgang kunnen boeken. Recent zijn we aangesproken bij een expertmeeting van NEN en er wordt een werkgroep gelijkspanning opgericht. Daarnaast ondersteunt Achmea het project door het te verzekeren tegen standaard condities.

Directe bijdrage aan groene groei

Er zijn veel "energie deals". Zowel op het gebied van energiebesparing als duurzame energie.

In de deals rond energiebesparing bij het bedrijfsleven worden verschillende soorten projecten uitgevoerd. Ten eerste projecten bij individuele bedrijven waar technische of financiële risico's spelen. Daarnaast zijn er projecten in samenwerking met decentrale overheden op het gebied van restwarmte. Daar probeert men belemmeringen op te lossen rond rentabiliteit en organisatorische randvoorwaarden. Tevens is er een aantal branche- en ketenprojecten waarin diverse bedrijven samenwerken.

Verder worden besparingen bereikt via de MKB-aanpak en in de aanpak via convenanten (Stichting BlauwZaam, gemeente Utrecht).

Mede vanwege het wegnemen van knelpunten door deals zijn nu energiebesparingsprojecten uitgevoerd of in aanleg waarmee forse besparingen bereikt kunnen worden tot mogelijk 2 PJ. Dit omvat bijvoorbeeld projecten bij de industrie (Huntsman, Chemelot, MKB), alsmede bij restwarmtegebruik.

In een aantal deals wordt expliciet gewerkt aan de bredere uitrol van energiebesparing bij het bedrijfsleven, op verschillende manieren. Voorbeelden zijn:

- Via MKB- intermediairs; het gaat hier om zowel projecten op gebied energiebesparing als duurzame energie. Deze aanpak heeft inmiddels 625 deelnemers betrokken.
- Via het sluiten van energieconvenanten met kleinere energiegebruikers (zowel Stichting Blauwzaam als de gemeente Utrecht). Hierbij zijn al meer dan 50 deelnemers aangesloten,
- Via het verduurzamen van ketens (b.v. in de zuivelketen. Daar is inmiddels een energiescan beschikbaar gesteld via alle zuivelondernemingen aan de melkveehouderijen, er is benchmarkmogelijkheid voor de melkveehouders en een tool om de effectiviteit van maatregelen door te rekenen).
- Door de brancheaanpak, waarin een grote groep partijen uit één branche bepaalde projecten in groepsverband aanpakt (in de varkenshouderij draait een pilot met 5 ondernemers gericht op realisatie energiebesparing via ESCo's; in de textielservicesbranche pakken de bedrijven samen een aantal energiebesparingsprojecten op). Op grond van de ervaringen worden de meest succesvolle methodes verder toegepast.

Betere randvoorwaarden voor opschaling

Ook op het gebied van duurzame energie zijn er meerdere deals afgesloten, waarmee de randvoorwaarden voor toepassing worden verbeterd. Enkele resultaten hiervan zijn:

- Door het geven van duidelijke informatie bij vergunningen en het vereenvoudigen van financiering worden de randvoorwaarden voor toepassing van zon-PV verbeterd. Zo is vereenvoudigde financiering toegepast in twee deals, door in de gebouwde omgeving en in de landbouw de MIA/Vamil-procedures gecombineerd toe te passen bij het vervangen van asbestdaken en het plaatsen van zonnepanelen op het nieuwe dak. Dat leidde binnen een paar maanden al tot zo'n 4 miljoen euro aan gemelde investeringen (118 systemen) in de landbouw. Bij woningcorporaties loopt dit nog wat minder snel. Verder is het vergunningenproces ondersteund met een brochure over zon-PV bij asbestdakvervanging en een handreiking over zon-PV op monumentale panden.
- De verkenning van een andere financieringsconstructie van zon PV in Groningen heeft geen vervolg gekregen. In dit geval bleken de wettelijk-juridische hobbels te groot. De betreffende deal is toen gestopt. Inmiddels is er een nieuwe deal waarbij samenwerking met banken gericht op duurzame en groene investeringen centraal staat in de vorm van een expertisecentrum dat het financieren van duurzame energieprojecten moet bevorderen.

- Bij wind op land wordt in twee Green Deals gewerkt aan participatiemodellen van burgers. Eén coöperatie is inmiddels actief en één is opgericht.
- Om windenergie op zee op de middellange termijn verder te kunnen ontwikkelen, moet dat nog veel rendabeler worden. In de Green Deal met de brancheorganisatie NWEA (Nederlandse Wind Energie Associatie) wordt met de relevante partijen hieraan gewerkt om dit mogelijk te maken richting 2020.

Grondstoffen

Het kader: trends en ambities

De beweging van afval naar grondstoffen staat centraal in de circulaire economie. Het idee is duurzaam omgaan met natuurlijke grondstoffen (sustainable sourcing) en deze beter gebruiken (resource efficiency). Daartoe moeten producten op een andere manier ontworpen worden (ecodesign) en niet-duurzame materialen vervangen door duurzame. Op dit moment wordt vooral gewerkt aan verduurzaming van grondstofketens en handelsketens (zoals koffie en veen). Voor de meeste ketens in de deals zijn daarbij concrete doelstellingen bepaald. Bij beton is bijvoorbeeld afgesproken dat daar gewerkt wordt met minimaal 20% duurzame grondstoffen.

Directe bijdrage aan groene groei

De acties in de deals leveren een bijdrage aan:

- Integrale verduurzaming van bepaalde grondstofketens (beton, recycling) en handelsketens (koffie, veen).
- Meer efficiënte inzet bij de verduurzaming van zwembaden.
- Recycling bij tapijt, bodemassen, textiel en duurzame geleiderail (vangrail).
- Gebruik van alternatieve (biobased) materialen.

In een aantal energiedeals is terugwinning van grondstoffen een nevendoeel (struviet/fosfaat). Zo zetten de waterschappen bijvoorbeeld in op de realisatie van 10 fosfaatherwinningsinstallaties in 2015. Paddenstoelenkweker 't Voske streeft ernaar om as van de champostverbrander aan de kunstmestindustrie te leveren.

In de ketenprojecten blijkt het belangrijk om bij de start voldoende tijd te nemen voor versterking van de consortia en het bouwen aan een gedeelde aanpak. Dit komt ook naar voren uit de soms wat trage start bij grondstofketens. Eerst moest daar worden gewerkt aan draagvlakverbreding en aan het verbeteren van nieuwe inzichten in de mogelijkheden, hetgeen in de deals is opgepakt. In de betonketen heeft men bijvoorbeeld nieuwe inzichten opgedaan door het uitvoeren van een Levens Cyclus Analyse (LCA). Een brede vertegenwoordiging uit de keten voelde zich betrokken. Dat leidde tot nieuwe vormen van samenwerking (aannemer en betonleverancier) en tot innovatieve mogelijkheden voor de recycling van beton op de middellange termijn. Bij de recyclingketen (breken en sorteren) is een kosten-batenanalyse van de toename van recycling afgerond. De studie laat zien dat recycling positief is voor de Nederlandse economie. In de tapijketen kwamen in een haalbaarheidsstudie technische problemen naar voren. Men streeft nu naar

30-40% van de oorspronkelijk beoogde hoeveelheid recycling en ziet daarin een reële businesscase. De keten van bedrijven rond duurzame renovatie van geleiderail (vangrail) is zich aan het formeren, er zijn afspraken over het aanleveren van te renoveren materiaal, er worden proeven uitgevoerd met ontzinken en herverzinken van geleiderail. Realisatie is onder meer nog afhankelijk van opname van het product in Dubocalc.

Zoals gezegd staat een ketenaanpak aan de basis van veel circulaire economieprojecten. Dankzij de ervaringen in de Green Deals kan de aanpak op dit gebied verder verbeteren en verbreed worden naar andere ketens.

Betere randvoorwaarden voor opschaling

Om de economische waardering van duurzame grondstoffen te verhogen, is betere herkenbaarheid in de markt nodig van de milieuprestaties van die grondstoffen. Daaraan wordt gewerkt via rekenmodellen. De milieuprestatierekenmethodes voor nieuwbouw zijn inmiddels getoetst. Deze methodes blijken te werken. Daarmee zijn er goede instrumenten beschikbaar om de duurzaamheid van een gebouw te bepalen en daardoor ook te kunnen verbeteren.

Eenvoudiger scheiding van afval door burgers is mogelijk gemaakt door een website die informatie levert over inzamelplekken. Tenslotte is een aantal deals opgezet met als doel het scheppen van ruimte in regelgeving voor het beperken van grondstoffengebruik en/of voor de inzet van alternatieve grondstoffen (bijvoorbeeld papier). Het uiteindelijke resultaat moet nog worden bereikt, maar de betrokken partijen geven aan dat de deal een goed instrument is om dit voor elkaar te krijgen.

Mobiliteit

Het kader: trends en ambities

Het Groene Groei-beleid werkt onder andere aan duurzame wijzen van vervoer en transport met name door gebruik van hernieuwbare energie. Daarbij wordt ook aandacht geschonken aan de kansen voor economische groei.

Green Deal Verduurzaming betonketen

De partijen in de Green Deal werken aan korte, middellange en lange termijn afspraken gericht op een ingrijpende verduurzaming van de betonketen. Nederland loopt nu al voorop in de wereld als het gaat om de gemiddelde CO₂ prestatie van toegepast beton (ca 1,6 % van nationale CO₂ emissie in vergelijking met het mondiale gemiddelde van circa 5 %). Dankzij de beoogde innovaties is een verdere reductie van circa 1,6 miljoen ton CO₂ in 2020 technisch mogelijk, dit is circa 30% van de totale CO₂ emissie van de Nederlandse betonketen, ofwel 0,5 % van de totale Nederlandse emissie. Op dit ogenblik worden deze innovaties verder uitgewerkt tot concrete plannen voor 2020. Het benutten van kansen en – samen met de Overheid – wegemen van belemmeringen staat daarin centraal. Voor de lange termijn plannen wordt samenwerking gezocht met kennisinstututen en universiteiten, maar ook met HBO en MBO.

Naast CO₂ reductie is ‘circulaire economie’ een centraal thema bij de Green Deal Betonketen. Met name op het gebied van recycling van beton hoopt de deal baanbrekende successen te boeken.

De deelnemers van de Green Deal ontwikkelen nieuwe recyclingtechnologieën die de beperkingen van bestaande technologie opheffen. Technieken die het mogelijk maken om grind, zand en cementsteen zorgvuldig te scheiden en hoogwaardig te hergebruiken.

De nieuwe technologie biedt volgens partijen ook nieuwe exportkansen. Hierbij is niet zozeer het (duurzame) beton als materiaal een exportproduct, maar de unieke kennis die wordt opgebouwd. De verwachting is dat deze Green Deal eraan bijdraagt dat Nederland internationaal een koploperspositie kan verwerven op het terrein van duurzaam cement en beton.

Projectmanager Evert Schut (Rijkswaterstaat): “Wat wij nu al met de Green Deal hebben bereikt, is dat partijen in de betonketen met elkaar praten en samenwerken: 24 bedrijven, 7 brancheorganisaties, MVO Nederland en de Rijksoverheid zitten aan tafel. Door samen te werken aan een duurzame innovatieopgave voor de hele keten leer je veel van elkaars mogelijkheden en bereik je veel sneller overeenstemming over welke richting het meest effectief is” Daarnaast geeft Schut aan dat de overheid kan helpen met de duurzaamheidsambities van het MVO Netwerk Beton. “Het loont nog niet echt om te investeren in CO₂ reductie. De Overheid kan ons daarin steunen door ervoor te zorgen dat die maatschappelijke kosten van CO₂ wel in rekening worden gebracht. Hoe? Daar komen we graag komend jaar op terug”.

Green Deal Elektrisch vervoer

Deze Green Deal beoogt van Nederland een aantrekkelijk land te maken voor elektrische mobiliteit en zodoende bij te dragen aan verbetering van de (lokale) luchtkwaliteit, vermindering van geluidhinder, beperking van klimaatverandering, bevordering van energiebesparing en groene groei. Op weg naar 200.000 voertuigen in 2020, is de concrete ambitie voor 2015 om tenminste 15.000-20.000 elektrische auto's (volledig elektrische voertuigen plus plug-in hybrides) op de weg te hebben. Het ziet ernaar uit dat dit aantal eind 2013 reeds gehaald wordt. Bovendien moet een voldoende dekkend netwerk van goed werkende laadinfrastructuur gerealiseerd worden om ervoor te kunnen zorgen dat de plug-in hybrides zo veel mogelijk van hun kilometers elektrisch kunnen afleggen. In het najaar van 2013 wordt naar verwachting een nationale afspraak gemaakt tussen private en publieke partijen om de totstandkoming van dat netwerk te bevorderen. Het verdienpotentieel ontwikkelt zich relatief voorspoedig. Er is een duidelijke ontwikkeling in de netwerken van bedrijven, kennisinstellingen en andere partijen. In absolute termen zijn werkgelegenheid, omzet en export op dit terrein nog bescheiden, maar de afgelopen jaren is een flinke groei gerealiseerd en de verwachtingen voor de komende jaren zijn positief. De komst van het hoofdkwartier en de assemblage van de innovatieve elektrische autofabrikant Tesla naar Nederland is één van de successen op dit terrein.

De partijen in de Green Deal vertolken een ambassadeurs- en voortrekkersrol op het gebied van elektrisch vervoer in Nederland. Ze nemen deel aan het Formule E-team (FET). Het FET bespreekt de voortgang op het gebied van elektrisch rijden in Nederland en brengt adviezen uit aan de overheid en andere stakeholders over aspecten van elektrisch rijden. In het kader van het Nationale Energieakkoord is afgesproken dat het FET nog in 2013 een bijgesteld plan van aanpak maakt voor de komende jaren.

Van Eenennaam (ANWB): "Toen de Green Deal werd getekend, waren er nauwelijks aanbieders van elektrische auto's op de markt. Daardoor was 20.000 een ambitieuze doelstelling. Inmiddels is er een ruime keuze aan elektrische auto's en door de fiscale faciliteiten is elektrisch rijden op dit moment nog aantrekkelijk. Daarnaast zijn er kennisinstellingen die onderzoek doen en een aantal bedrijven die bezig zijn met de ontwikkeling van componenten. Bovendien zijn uit deze koepeldeal andere deals ontstaan zoals "Versnelling innovatie MKB elektrisch rijden".

Directe bijdrage aan groene groei

De deals bevatten vooral een pakket van samenhangende acties rond elektrisch vervoer en een aantal regionale acties gericht op de toepassing van groen gas als brandstof. In de acties rond elektrisch vervoer staan proeftuinen centraal. Daarin worden praktische toepassingen, opbouw van infrastructuur en marktmodellen getest en verbeterd. Dat gebeurt via twee koepeldeals, waarvan één rond laadinfrastructuur, en via acties binnen de regionale deals. Inmiddels is het aantal elektrische auto's in Nederland de tienduizend gepasseerd. Het doel is vijftien- tot twintigduizend elektrische auto's in 2015.

Met de hierboven genoemde acties is de uitrol in feite direct gestart. Twee regionale deals spelen hierbij een ondersteunende rol. In dat verband worden onder andere acties uitgevoerd gericht op het leggen van verbindingen en op samenwerking en kennisdeling tussen Rijksoverheid en/of (semi)private ondernemingen. Onder die laatste verstaan we bijvoorbeeld leveranciers van laadinfrastructuur, de auto-industrie, energiebedrijven, netbeheerders, marketeers en aanbieders en ontwikkelaars van services en applicaties voor verdere uitrol. Aandachtspunt is nog de laadinfrastructuur op openbaar terrein.

Vier deals richten zich op andere transportvormen. Zo wordt gewerkt aan duurzaam railvervoer en aan het terugwinnen van remenergie bij treinen. De KLM paste inmiddels met succes biokerosine toe in zo'n tweehonderd vluchten en wist daarmee ook een demonstratie-effect te creëren. KLM is ook actief in de discussies binnen de EU over biobrandstoffen en randvoorwaarden voor goede toepassing. Verder worden in de Green Deal LNG: Rijn en Wadden de randvoorwaarden verbeterd voor een LNG-infrastructuur. Met als doel schonere brandstof voor scheepvaart en zwaar transport. Eén deal onderzoekt de haalbaarheid van een transportmiddel tussen fiets en auto. De resultaten worden eind 2013 gepresenteerd. Een aantal partijen zet in op het stimuleren van het gebruik van de fiets in bijvoorbeeld woon- werkverkeer.

Betere randvoorwaarden voor opschaling

Verdere uitrol vraagt om een adequate infrastructuur en goede markt- en financieringsmodellen. Aan beide wordt gewerkt in de Green Deals.

Bij elektrisch vervoer staat de laadinfrastructuur centraal. Er wordt gestreefd naar tienduizend laadpalen in 2015 en honderd snellaadpalen. Inmiddels zijn er vijfduizend laadpalen geplaatst. Als het gaat om rijden op groen gas, richten de (lopende) acties zich op uitbreiding van tankstations en de daarbij behorende vergunningen. Ook wordt gewerkt aan financieringsmodellen voor biogasproductie voor transport en aan certificeringsmogelijkheden voor biogas. Tenslotte wordt bekeken welke mogelijkheden voor duurzaam transport in concessies voor stadsbussen bestaan. Vijf decentrale overheden hebben zich reeds aangesloten bij de Stichting Zero emissie busvervoer. Zij zijn de partijen die verantwoordelijk zijn voor de concessieverlening. Een innovatief model voor concessieverlening is waarschijnlijk eind 2013 beschikbaar, de pilots daarmee starten begin 2014. De eerste elektrische bussen rijden in Maastricht, Noord-brabant en Gelderland.

Water

Het kader: trends en ambities

Het kabinetsbeleid richt zich op een watersysteembenadering en op het verder ontwikkelen en uitdragen van de delta-aanpak, een gebiedsgerichte benadering, waarin economie en ecologie hand in hand gaan. Daarnaast is efficiënt gebruik van water van belang. Ook wil het kabinet het watersysteem weerbaar maken tegen klimaatveranderingen. Bijvoorbeeld door concepten als ‘building with nature’ en ‘ruimte voor de rivier’. Via de Topsectorenaanpak wil het kabinet de sterke uitgangspositie van de watersector uitbouwen.

Directe bijdrage aan groene groei

In verschillende Green Deals speelt water een rol als onderdeel van een bredere verduurzaming, bijvoorbeeld van productiemethoden in de landbouw. Dat is op andere plaatsen in deze voortgangsrapportage al aan de orde gekomen, een voorbeeld van een Green Deal op dit terrein is die van ‘Schoon Water’. Een heel specifieke waterdeal is de Green Deal rond de waterketen in Friesland. Met deze deal willen de betrokken partijen de Friese waterketen duurzamer maken door diverse innovaties en door de partners bijvoorbeeld als launching customers te laten optreden.

In de Green Deal met de Waterhouderij – een innovatief concept op het gebied van water – staat integrale waterefficiëntie centraal. Dat betekent dat de deelnemende partijen – met name agrarische ondernemers – samen met hun omgevingspartners ernaar streven dat zij in hun eigen behoefte aan zoetwater kunnen voorzien. Daarnaast dragen ze ook bij aan een maatschappelijke wateropgave.

Verder zijn er twee deals rond verminderen van waterbelasting door gewasbeschermingsmiddelen, via een meer integrale aanpak (Green Deal Schoon Water voor Nederland) door het gebruik van best practices voor de inzet van gewasbeschermingsmiddelen te stimuleren en een betere techniek voor gewasbescherming met minder milieubelasting (Green Deal Wingsprayer). Deze techniek is inmiddels beschikbaar en is toegevoegd aan de wettelijke lijst. Alle genoemde deals lopen nog.

Betere randvoorwaarden voor opschaling:

In een deal gericht op bredere verduurzaming werken de partijen aan een nieuwe benadering voor verduurzaming in de landbouw (inclusief water). Deze aanpak (van de Stichting Veldleeuwierik) wordt verder beschreven onder het thema voedsel.

Green Deal Waterhouderij

Het doel van de Green Deal Waterhouderij is te komen tot een ‘volledige’ en duurzame zelfvoorziening in water voor de deelnemende partijen en in drie pilotgebieden (Walcheren, Noord-Brabant en Overijssel). Daarnaast willen de Green Deal partners de bedrijfseconomische basis van de deelnemers versterken. Volgens de partijen zorgt zelfvoorziening voor besparing en risicobeperkingen en kan het op termijn extra inkomsten genereren doordat andere teelten mogelijk worden én door het leveren van water aan boeren, industrie, natuur of nieuwe agribusiness. De Green Deal Waterhouderij draagt bovendien bij aan duurzaamheid door het neerslagoverschot beter te benutten, tijdelijk te bergen en te distribueren. Zo wordt de waterkringloop zo veel mogelijk gesloten.

Marco Arts (Aequator Groen & Ruimte): “De Green Deal zorgt voor veel kennisuitwisseling en dat we met de juiste mensen bij ministeries in contact zijn. Want wet- en regelgeving zijn belangrijke componenten in de uitwerking van de waterhouderij.”

Klimaat

Het klimaatbeleid van het kabinet is gericht op het bereiken van de EU-doelstellingen om de uitstoot van broeikasgas te beperken. Met name de Green Deals gericht op duurzame energie en op energiebesparing, dragen daaraan bij. Deze zouden dus ook het label ‘klimaat’ kunnen krijgen. Deze deals zijn bij het thema ‘energie’ beschreven. Ook de Green Deal LNG: Rijn en Wadden – vermeld bij het thema ‘mobiliteit’ - draagt bij aan klimaatdoelen. Deze deal is gericht op het stimuleren van de inzet van schone, zuinige en stille LNG voor zwaar transport (binnenvaart, zeevaart, visserij en trucks).

Voedsel

Het kader: trends en ambities

Voedselproductie hangt nauw samen met het gebruik van grondstoffen, met klimaat en ontwikkeling van landen in de wereld. Het voedsel- en landbouwbeleid legt een basis voor een duurzame economie, waarbij de productie van voldoende en veilig voedsel gebeurt met minder negatieve impact op milieu en leefomgeving: ‘meer met minder’. Dit betekent een constante zoektocht naar een optimaal evenwicht. Tussen economie en ecologie, tussen betaalbaarheid en maatschappelijke wensen, zoals dierenwelzijn, tussen ontginnen en met rust laten. Het beleid rond landbouw en voedselproductie is daarmee een goed voorbeeld van groene groei, door zo mogelijk meer landbouwproducten te produceren rekening houdend met maatschappelijke wensen en daarmee onder andere met minder inputs en milieueffecten.

Directe bijdrage aan groene groei

Vijf deals richten zich op de verduurzaming van de voedselproductie in Nederland of op verduurzaming van wereldwijde voedselketens (koffie, zuivel, varkenssector, Schoon Water Nederland). In deze deals wordt de keten of een belangrijk deel van de primaire productie duurzamer gemaakt. Bijvoorbeeld door acties op het gebied van klimaat en energie, door het beperken van emissies naar oppervlaktewater en het beperken van emissies bij de inzet van gewasbeschermingsmiddelen. Eén deal zet in op grootschalige insectenweek voor veevoer, voedsel en farma. In 2013 is een publiek-private samenwerking gestart op dit gebied in het kader van de Topsector Agrofood.

Daarnaast zijn er ook een aantal deals gericht op de inzet van duurzame energie en/of energie-efficiëncyverbetering in bedrijven in de glastuinbouw en de paddenstoelensector. Omdat energie een belangrijke kostenpost is voor deze bedrijven, dragen de deals tegelijkertijd bij aan het versterken van de concurrentiekracht van de sector. De deals in de varkenssector en de zuivelsector zetten vooral in op het realiseren van energiebesparing en de productie van hernieuwbare energie, bijvoorbeeld door gezamenlijk inkoop van zonne-energie of door het terugbrengen van de koolstofvoetafdruk.

De eerste resultaten voor de verduurzaming van de koffieketen zijn geboekt (van 25% naar 40% duurzame koffie in Nederland; de ambitie is 75% in 2015). In de Green Deal Schoon Water voor Nederland zetten partijen zich vooral in voor het verspreiden en toepassen van beschikbare kennis rondom het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen. Er is een loket ingericht waar ondernemers met vragen terecht kunnen.

Betere randvoorwaarden voor opschaling

Twee deals richten zich op de verwaarding van duurzame productie via certificaten: de Green Deal Biodiversiteit+-label en de Green Deal Duurzaamheid Doorgrond (met de Stichting Veldleeuwrik, waarin akkerbouwbedrijven en –organisaties participeren). De eerstgenoemde deal richt zich op het opstellen van een label voor agrarische producten, de tweede op opschaling en het zoeken en delen van kennis over duurzaamheid. Beide deals zijn nog in ontwikkeling.

Drie deals proberen voedselproductie dichterbij de consument te brengen en daar ook een verdienmodel in te vinden. Zo wordt in de Green Deal Stadsgerichte Landbouw gewerkt aan verbreding van een netwerk en aan samenwerking met nieuwe partijen.

Green Deal Stadsgerichte landbouw

De Green Deal Stadsgerichte landbouw beoogt het professionaliseren van landbouw in en om steden. Deze vorm van landbouw betreft nieuwe groepen mensen bij landbouw en duurzaamheid. De vraag die men zich stelde was: Hoe kan stadslandbouw professionaliseren en bereik je een duurzaam en economisch rendabel businessmodel?

De resultaten van het onderzoek zijn op 26 september jl. gepresenteerd op locatie (de Moestuyn Maarschalkerweerd, Utrecht) en laten zien dat er vier belangrijke knelpunten zijn. Zo blijkt financiering van initiatieven vaak nog een obstakel door het ontbreken van een sluitend businessplan, maar ook ruimtelijke en ecologische aspecten vragen om aandacht. Stadslandbouw is per definitie lokaal georiënteerd, toch is er een grote behoefte aan landelijke uitwisseling van kennis en ervaring.

Er bestaat al een landelijk netwerk dat gemeentebesturen ondersteunt (stedennetwerk stadslandbouw). Het ondersteunen van stadslandbouwinitiatieven zou op een vergelijkbare wijze kunnen gaan plaatsvinden.

Een belangrijke conclusie uit het rapport is dat een economisch rendabel businessmodel voor stadslandbouw vooral een combinatie van landbouw/tuinbouw en andere taken als: zorg, recreatie en/of een horeca gelegenheid laat zien. Kosten besparing en schaalvergroting zijn niet de voor de hand liggende strategieën.

Stadslandbouw moet op zoek gaan naar “economies of scope” naast of in plaats van “economies of scale”. Stadslandbouw heeft de stedeling een belevenis te bieden waarin de agrarische tak staat voor authenticiteit en vakmanschap. Priva: “Stadslandbouw in Nederland is de proeftuin voor de rest van de wereld. Dankzij de Green Deal hebben we meer zicht op de kansen die stadslandbouw biedt.”

Bijlage

Green Deals gestart in 2011 en 2012

Nr.	Jaar	Titel	Korte omschrijving
GD001	2011	Groene Groei	Oprichting Green Deal Board, instellen Green Deal Prijs en website Ondernemend Groen. Tevens bevat de deal acties op thema's (o.a. energiebesparing gebouwde omgeving) en randvoorwaarden voor groene groei (o.a. inkopen).
GD002	2011	Biomassastromen (Platform Agro-Papier-Chemie)	Gezamenlijk opstellen van tenminste zes nieuwe businesscases voor 1-1-2014 waarbij biomassa- en reststromen maximaal worden verwaard.
GD003	2011	Duurzame Energie Centrale	Onderzoek naar de mogelijkheden tot inkoop van duurzame energie door energiegrootgebruikers tegen concurrerende prijzen.
GD004	2011	Duurzame Creatieve Industrie	Drie businessplancompetities in de sectoren architectuur, design en mode om ondernemerschap te stimuleren en bewustzijn te creëren ten aanzien van biodiversiteit en het behoud hiervan.
GD005	2011	Elektrisch Vervoer	Nederland op de kaart zetten als aantrekkelijk land voor elektrisch vervoer door als ambassadeur op te treden, de markt voor voertuigen en infrastructuur op gang te helpen en de ontwikkeling en verzilvering van verdienpotentieel te bevorderen.
GD006	2011	Energiebesparing Afvalverwerking	Bereiken van meer recycling en energiebesparing door 1. uitvoeren van een maatschappelijke kosten-baten analyse als opmaat naar het opstellen van een MJA, 2. realiseren van een vergassingsinstallatie voor verwerking sorteeresidu met restwarmtelevering aan woonwijk en 3. realiseren van een vergistingsinstallatie voor verwerking van afval tbv groen gas.
GD007	2011	Energieverduurzaming Glastuinbouw	Samenwerkingsverband tussen één glastuinbouwonderneming en vijf Zeeuwse agrariërs. Het project beoogt de productie en het gebruik van groen gas, CO ₂ en water uit vergisting van plantaardig restmateriaal.
GD008	2011	De Groene Zaak	Brede deal onder andere gericht op bevorderen duurzaam inkopen en het bezien van omstandigheden waarin koper en gebruiker niet dezelfde zijn.
GD009	2011	De Kruideniergroep, CoP 'Bedrijven en Biodiversiteit'	Uitwisseling van praktijkervaringen bij het omgaan met biodiversiteit (gebruik ervan meewegen in investeringsbeslissingen) in een divers netwerk van ondernemers.
GD010	2011	De Meerlanden en SGN	Afvalverwerkingsbedrijf De Meerlanden en Stallingsbedrijf Glastuinbouw Nederland gaan restwarmte en CO ₂ leveren aan de glastuinbouw.
GD011	2011	Duurzame Verwerking Tapijstroom	Gescheiden inzamelen van tapijstroom om deze te recyclen tot grondstof.
GD012	2011	Windenergie	Het opzetten van een nieuw type windcoöperatie, waarbij burgers mede-eigenaar van de windmolen worden en de opgewekte stroom thuisgeleverd krijgen.
GD013	2011	Biogas en kleinschalige vergisting bij zuivelbedrijven	Ontwikkelen van kleinschalige monomestvergisting en verlichten vergunningprocedure
GD014	2011	Bio Energie Centrale (BEC) Essent	Heropening van Bio Energie Centrale (BEC) Cuijk met de inzet van diverse lokale biomassa reststromen als brandstof en waarbij gestreefd wordt naar lokale warmteafzet.
GD015	2011	Duurzame Filmproducties	Businessplancompetitie voor het duurzaam produceren van films en het opzetten van een Platform Green Film Making.
GD016	2011	Decentrale duurzame energieopwekking	Professionalisering van honderden lokale en regionale (duurzame) energie-initiatieven.

GD017	2011	Geo Power Oudcamp e.a.	Een cluster van 8 glastuinbouwbedrijven wil via de toepassing van diepe aardwarmte aardgas besparen.
GD018	2011	Groene Investeringsmaatschappij	Haalbaarheidsonderzoek uitgevoerd door Holland Financial Centre naar knelpunten bij financiering van duurzame projecten.
GD019	2011	Green Environmental Technology	Initiatiefnemers willen de productie van duurzame energie op agrarische bedrijven bevorderen via een nieuwe mest vergistingstechniek en tegelijkertijd de waterkwaliteit verbeteren
GD020	2011	Zonne-energie	Stimuleren van zonne-energie door opzetten van een systeem voor kwaliteitsborging, promotie en technische ondersteuning voor zonne-energiesystemen en informatievoorziening aan consumenten over kosteneffectiviteit van zonne-energie en de verzameling en verspreiding van monitoringsgegevens van zonne-energiesystemen.
GD021	2011	Vergroening MDI (polyurethaan) productie	Bouw van een proeffabriek om innovatieve procesintensificatie op fabrieksschaal te testen met als doel de MDI (polyurethaan) productie verder te vergroenen (energiebesparing en veiligheid).
GD022	2011	Infrastructuur voor Elektrisch Vervoer	Het realiseren van 10.000 slimme laadpunten en 100 snellaadpunten, op privaat terrein en openbaar toegankelijk privaat terrein; waar nodig aanpassen van wet- en regelgeving om nieuwe commerciële proposities mogelijk te maken.
GD023	2011	Bio-WKK en restwarmtebenutting	Verwarming van nieuwbouw met restwarmte van de Jaap Eden ijsbaan.
GD024	2011	Materialen voor Energietoepassingen	Onderzoek naar en vermarkten van materialen voor energietoepassingen. Samenwerking tussen ECN en de 3 TU's waarbij gebruik gemaakt wordt van elkaars onderzoeksinfrastructuur en de toetsing plaatsvindt door het bedrijfsleven
GD025	2011	KLM	Pilots: vliegen op biofuels door KLM en ontwikkeling vergister door KLM
GD026	2011	Koppert Cress	Koppert Cress wil via Warmte Koude Opslag haar bedrijf op een duurzame manier verwarmen, door gebruik te maken van een WKO waarbij de warmte op een hogere temperatuur dan gebruikelijk opgeslagen wordt.
GD027	2011	Duurzame Warmte uit Biomassa	De ondernemer van 't Voske streeft naar een energieneutraal paddenstoelenbedrijf. Om dit te kunnen realiseren wil hij afgewerkte champost hergebruiken voor energieopwekking.
GD028	2011	Gescheiden Afval Inzameling	Bouw van een website om inzamelpunten voor overtollige materialen/spullen bekend te maken bij consumenten.
GD029	2011	Energiebesparing bij het MKB	MKB-Nederland en intermediaire organisaties werken samen om, als eerste stap, bij 500 bedrijven een aantal standaard energiebesparingsmaatregelen te introduceren en investeringen in hernieuwbare energieproductie te stimuleren.
GD030	2011	Verduurzaming Betonketen	Verduurzaming van de gehele betonketen, van biodiversiteit bij de grindwinning tot besparing van energie en grondstoffen bij de betonproductie en hergebruik en bijmenging van sloop-beton. Daarnaast verduurzaming van o.a. ontwerp en logistiek.
GD031	2011	Nederlandse WindEnergie Associatie	Realiseren van 40 procent kostenreductie. NWEA zal met de sector innovatieve voorstellen ontwikkelen, het kabinet zorgt voor financiële instrumenten.
GD032	2011	Energieneutrale Zuivelketen	De zuivelketen bestaand uit zowel primaire producenten als verwerking, wil energieneutraal worden. Via reductie van methaanemissies, energiebesparing, het opwekken van duurzame energie en de ontwikkeling van de energieneutrale stal.
GD033	2011	Groen Gas	Ontwikkeling van de groengasketen en vertienvoudiging productie groen gas in 2014
GD034	2011	Ontwikkeling Duurzame Producten met Platform Microbiologie	Vergroten van de bekendheid met "microbiologie" voor breed publiek en bedrijfsleven.
GD035	2011	Duurzame Energie en Grondstoffen	Cosun wil binnen het eigen productieproces proberen fosfor- en stikstofkringlopen zoveel mogelijk te sluiten en – via inzet van vergisting – hernieuwbare energie opwekken.

GD036	2011	Warmtebenutting en Ontzwaveling	De NAM en Shell onderzoeken mogelijkheden voor respectievelijk een biologische gaszuiveringsinstallatie en een WKK-installatie waarvan restwarmte zou kunnen worden geleverd aan omliggende bedrijven.
GD037	2011	Natuurlijk Kapitaal	Private investeringen in natuurlijk kapitaal voor het eigen vestigingsklimaat. Selectie van vijf iconoprojecten waarin ondernemers experimenteren met verschillende verdienmodellen voor investeringen in natuurlijk kapitaal.
GD038	2011	Smart Community voor Energiebesparing in Woningen	Stichting Natuur & Milieu organiseert een smart community van energiekleinverbruikers. Deelnemers aan deze smart community krijgen via een webapplicatie inzage in hun gebruiksgegevens, krijgen energiebesparingstips en kunnen door energie te besparen sparen voor bepaalde producten of geld.
GD039	2011	4D technologie Oppervlakteontwikkeling	Sublean werkt samen met industriële koplopers, kennisinstellingen en gemeenten aan de totstandkoming van het systeem '4D oppervlakteontwikkeling.
GD040	2011	Energiebesparing	Met Tata Steel zijn diverse financieringsmodellen voor energiebesparing doorgesproken.
GD041	2011	Biobased Park Westland	Oprichten van Biobased park waar bedrijven plantaardig restmateriaal verwaarden in hoogwaardige inhoudsstoffen zoals vezels, biociden, vruchtensappen en groen gas.
GD042	2011	Grasraffinage	Uit gras eiwitten voor diervoeders, bio-LNG, CO ₂ en bio-turf maken. Nieuwe businesscase. Opschaling gepland naar 20 lokaties in Nederland.
GD043	2011	Restwarmtebenutting	Samenwerking tussen bedrijfsleven en lokale overheid ivm restwarmtelevering.
GD044	2011	Strategische energie-efficiency verbeteringen	Aluminiumsmelters en verwerkers werken aan het transport van aluminium in vloeibare toestand. Het transporteren van aluminium in vloeibare toestand is energie-efficiënter dan de uitgangssituatie waarbij aluminium wordt afgekoeld en vervolgens weer wordt opgewarmd.
GD045	2011	Biogasproductie via Anaërobe Vergisting	Biogasproductie via anaërobe vergisting duurzamer en economisch robuuster maken.
GD046	2011	Gemeente Amsterdam	Met de gemeente Amsterdam zijn diverse afspraken gemaakt, onder meer over energiebesparing bij ICT datacenters, stadsverwarming en het stimuleren van energiebesparingsmaatregelen in de woningsector.
GD047	2011	Nieuw Financieringsmodel voor Zonnepanelen	De Gemeente Groningen en onderneming de Groene Golf gaan zonnepanelen op daken van particuliere huiseigenaren installeren (inzet 2500-3000 woningen). Dit doen ze door de zonnepanelen te financieren en periodiek hiervoor een bedrag te innen via de gemeentebelasting (naar Amerikaans voorbeeld)
GD048	2011	Noord-Nederland	Uitbouw positie Noord-Nederland als Energyport van Nederland en Noordwest Europa door productie biogas/groen gas, bundeling van energieonderwijs en onderzoek (Energy Academy) en uitrol van innovatieve duurzame energie- en energiebesparingsprojecten.
GD049	2011	DE-on	Oprichten van een Ontwikkelingsmaatschappij (DE-on) met het streven naar een energieneutraal Flevoland in 2020 ('groen') en het verzilveren van de economische kansen die daarmee samengaan ('groei').
GD050	2011	Provincie Gelderland	Ontwikkeling van nieuwe vormen van duurzame energie en decentrale energieopwekking in samenwerking met onderwijsinstellingen, bedrijfsleven en de energie-sector.
GD051	2011	Provincie Limburg	Zeven projecten die bijdragen aan verdere verduurzaming van Limburg: Realisatie van duurzame energiecentrales, restwarmtenetten en het verbeteren van energie-efficiëntie van bedrijventerreinen
GD052	2011	Provincie Noord-Brabant	Stimulering van elektrisch vervoer, biomassa en zon-PV. De Provincie heeft een garantiefonds voor biomassa en solarprojecten ingesteld met een totaal budget van €12 miljoen.
GD053	2011	Provincie Overijssel	Zes projecten die bijdragen aan verdere verduurzaming van Overijssel. De projecten zijn gericht op de financiering van duurzame energieprojecten, energiebesparing (zoals een restwarmtenet) en duurzame energie (zoals een aardwarmteproject).

GD054	2011	Provincie Zeeland	Onderdelen zijn restwarmtebenutting in het Sloegebied en in de Kanaalzone, project voor een getijdencentrale en een 'tidal' testcentrum.
GD055	2011	Provincie Zuid-Holland	Verduurzaming van de warmte- en koudevoorziening en de economische ontwikkeling in deze provincie die hiermee gepaard gaat.
GD056	2011	Rotterdam Climate Initiative	Onderdelen zijn: Groene gebouwen (prestatiecontracten voor diverse soorten gebouwen),ontwikkeling van een klimaatneutrale wijk, elektrisch vervoer, industriële warmtebenutting, windenergie, biobased economy, trainingen voor milieudiensten
GD057	2011	Unie van Waterschappen	Realiseren van grootschalige energiefabrieken die biogas, groene stroom en duurzame warmte opwekken en het terugwinnen van nutriënten/grondstoffen.
GD058	2011	Netbeheer Nederland	Inzet Netbeheerders bij de versnelling van de energietransitie door: proeftuinen voor smart grids, uitrol van slimme meters en energiebesparing in de gebouwde omgeving, het invoeden op het gasnet van groen gas en het realiseren van laadpunten voor elektrisch vervoer in de openbare ruimte.
GD059	2011	Energie-Nederland	Onderdelen betreffen: Bij- en meestook van biomassa, voorbereiden leveranciersverplichting, windenergie, groen gas en duurzame warmte, energiebesparing, elektrisch vervoer, decentrale energieopwekking, CO ₂ afvang en -opslag.
GD060	2011	Amsterdam: Snel Verduurzamen in Bewoonde Staat	Initiatiefnemers willen in Amsterdam bij minimaal 1500 woningen voor energiebesparing zorgen (minimaal 20-30%) binnen drie jaar. Inzet van de Rijksoverheid is om in de loop van 2014 een landelijke uitrol mogelijk te maken.
GD061	2011	Den Bosch: De Slimme Buurt	Initiatiefnemers willen in Den Bosch bij minimaal 1500 woningen voor energiebesparing zorgen (minimaal 20-30%) binnen drie jaar. Inzet van de Rijksoverheid is om in de loop van 2014 een landelijke uitrol mogelijk te maken.
GD062	2011	Groningen: Slim Wonen met Energie	Initiatiefnemers willen in Groningen bij minimaal 1500 woningen voor energiebesparing zorgen (minimaal 20-30%) binnen drie jaar. Inzet van de Rijksoverheid is om in de loop van 2014 een landelijke uitrol mogelijk te maken.
GD063	2011	Haarlem: De Haarlemse Methode	Initiatiefnemers willen in Haarlem bij minimaal 1500 woningen voor energiebesparing zorgen (minimaal 20-30%) binnen drie jaar. Inzet van de Rijksoverheid is om in de loop van 2014 een landelijke uitrol mogelijk te maken.
GD064	2011	Rotterdam: Duurzame daden	Initiatiefnemers willen in Rotterdam bij minimaal 1500 woningen voor energiebesparing zorgen (minimaal 20-30%) binnen drie jaar. Inzet van de Rijksoverheid is om in de loop van 2014 een landelijke uitrol mogelijk te maken.
GD065	2011	Biodiversiteit en Economie	Vorming van een publiek private uitvoeringsorganisatie (Platform Biodiversiteit Ecosysteemdiensten en Economie BEE) om bedrijfsleven en het onderwerp biodiversiteit met elkaar te verbinden..
GD066	2011	Tijdelijke Natuur	Samenwerking tussen bedrijven in een alliantie, gericht op slimmer omgaan met tijdelijke natuur (5 voorbeeldprojecten van de grond trekken en juridische belemmeringen wegnemen).
GD067	2011	Nuttige Toepassing Resthout	Bevorderen van de inzet van resthout bij de energie opwekking op bedrijfsterreinen van de emballage- en palletindustrie.
GD068	2011	Veenvervanging	Stimuleren inzet veenvervangers. Verdere groei productie van biobased veenvervangers wordt begrensd door beschikbaarheid van geschikte reststromen, met name hout. Onderzocht wordt of gebruik van hout hoger in de cascade kan worden gestimuleerd (voor biobased veenvervanging versus energieproductie).
GD069	2011	Vogelwerende Teelt Olifantsgras	Onderzoeken of de teelt van Olifantsgras (Miscanthus) ervoor kan zorgen dat de omgeving rond Schiphol onaantrekkelijk wordt voor ganzen en andere grotere vogelsoorten, enerzijds om vliegveiligheid te verbeteren, anderzijds om de concurrentiekracht van boeren te vergroten.
GD070	2011	Biomimicry	Natuur inzetten als inspiratiebron voor duurzame innovaties.
GD071	2011	Biodiversiteit+ label	Ontwikkelen en in de markt zetten van een Biodiversiteit+label voor agrarische producten.

GD072	2011	Producterend Landschap	Het agrarisch bedrijfsleven, natuurbeheerders en de Rijksoverheid ontwikkelen gezamenlijk nieuwe constructies voor ontwikkeling en beheer van biodiversiteit in de Ecologische Hoofdstructuur-, Natura 2000- en aangrenzende gebieden.
GD073	2011	Samen Ondernemen in Landbouw en Natuur	Boeren en terreinbeherende organisaties (TBO's) willen komende drie jaar nieuwe vormen van samenwerking tussen boeren en (TBO's) in de regio verkennen en vorm laten krijgen.
GD074	2011	Biodiversiteit Oosterschelde	Haalbaarheidsstudie naar gecontroleerde aanvoer van zoet, nutriëntenrijk water naar de Oosterschelde, gericht op verbetering van de situatie voor natuur en mossel- en oestersector.
GD075	2011	Het Landgoedbedrijf	Stimuleren van innovatie en maatschappelijk ondernemerschap bij landgoedeigenaren opdat zij blijvend bijdragen aan kwaliteit van natuur en biodiversiteit en daartoe de ruimte krijgen om te ondernemen.
GD076	2012	Verduurzaming nuttige toepassing AEC-bodemassen	De Afval-Energie-Centrales willen investeren in een duurzame, nuttige toepassing van AEC-bodemassen in de gehele keten en meewerken aan de ontwikkeling van initiatieven en de communicatie daarover.
GD077	2012	Verduurzaming Zwembaden	Partijen streven naar een constante en blijvende bewustwording van duurzame mogelijkheden en alternatieven in de zwembadsector. Voorts stellen partijen een streefpercentage vast voor de vermindering van de inzet van fossiele brandstoffen.
GD078	2012	Regionale Samenwerking	Klimaatverbond Nederland bevordert in het kader van de Lokale Klimaatagenda regionale samenwerking tussen gemeenten en ondersteunt koplopers.
GD079	2012	Aedes Zonnepanelen voor Asbestdaken	Vervangen van asbestdaken van woonhuizen door daken met zonnepanelen.
GD080	2012	LTO - Zonnepanelen voor Asbestdaken	Vervangen van asbestdaken van agrarische gebouwen door daken met zonnepanelen.
GD081	2012	Alternatieve Grondstoffen voor Papierproductie	Uitvoeren van industriële pilots met alternatieve grondstoffen voor de productie van papier en karton.
GD082	2012	Friese Waterketen	Regionale partijen streven naar grootschalige verduurzaming van de waterketen in Friesland door het breed toepassen van bestaande en nieuwe watertechnologieën en treden op als launching customer voor in Noord-Nederland ontwikkelde technieken.
GD083	2012	Nationale Federatie Stadsgerichte Landbouw i.o.	Professionaliseren van de landbouw in en om steden.
GD084	2012	Milieuprestatieberekening van gebouwen	Bevorderen van ervaring en bewustwording met de milieuprestatieberekening van gebouwen bij opdrachtgevers, architecten en adviseurs.
GD085	2012	Verduurzamen Dierenbeschermingscentra	Doel is om alle nieuw te bouwen dierenbeschermingscentra duurzaam te bouwen volgens de criteria voor duurzaam inkopen van de overheid en indien mogelijk gebruikte kattenbakvulling in te zetten voor duurzame energie-opwekking.
GD086	2012	Waterhouderij	Partijen streven naar een volledige en duurzame zelfvoorziening in water voor de deelnemende partijen in enkele pilotgebieden in combinatie met versterking van de economische basis van de deelnemers.
GD087	2012	Duurzame Geleiderail	Partijen willen een impuls geven aan het toepassen van gerenoveerde geleiderail (vangrail) om daarmee het hergebruik te bevorderen.
GD088	2012	Haalbaarheidsstudie Nationaal Fonds Energiebesparing	Haalbaarheidsstudie naar een Nationaal Fonds Energiebesparing. Met dit fonds verwachten partijen een energielabelsprong te realiseren van rood (D-G) naar groen (A-C) in 2020 voor 1 miljoen woningen.
GD089	2012	Duurzame Warmte Deventer Keizerslanden	De gemeente Deventer heeft zich ten doel gesteld dat de gemeente in 2030 CO ₂ -neutraal is. De verduurzaming van de warmtelevering in Deventer kan hieraan een substantiële bijdrage leveren.
GD090	2012	Wingssprayer	Het bedrijf Wingssprayer wil met een nieuwe toepassingstechniek de milieubelasting bij het toepassen van gewasbeschermingsmiddelen in de akkerbouw en vollegrondsgroenteteelt minimaliseren.
GD091	2012	Schoon Water Nederland	ZLTO spant zich in om met regionale ondernemers de waterkwaliteit te verbeteren.

GD092	2012	Insecten voor Feed, Food en Farma	Venik wil insecten grootschalig kunnen kweken op reststromen, om deze daarna als bulkgrondstof te benutten in feed en food.
GD093	2012	Driekwart Duurzame Koffie in Nederland in 2015	De koffiesector wil in 2015 naar een aandeel van 75% in de verkoop van duurzame koffie.
GD094	2012	Duurzame Digestaatverwerking en Eiwitproductie voor de Veestapel	Het bedrijf Franico wil eendenkroos, geteeld op digestaat uit de vergister van de eigen maatschap, kunnen benutten als eiwitbron in diervoeders.
GD095	2012	Rietvergasser WKK Gerberakwekerij Zwarts	Gerberakwekerij Zwarts wil een nieuwe WKK installatie in gebruik nemen, die niet meer draait op aardgas, maar op riet dat uit een natuurgebied komt
GD096	2012	De Winst van Paardenmest	Equfec, Stichting iNSnet, Staal Agritech en Paard&Zo willen bouwen aan een installatie die paardenmest en strooisel kan drogen en pelletteren
GD097	2012	Investeren in Duurzame Varkenshouderij	De Hoeve spant zich in om een integraal duurzaamheidsconcept aan varkenshouders aan te bieden, waardoor de sector binnen 2 jaar 50% energie bespaart en eind 2016 alle deelnemende varkenshouders CO ₂ -neutraal zijn.
GD098	2012	Van Covergisting Naar Mestvergisting	Het ombouwen van een covergistingsinstallatie in het Friese Achterkarspelen tot een mestvergistingsinstallatie
GD099	2012	Bio Energiecentrale Maashorst	Bio Energiecentrale Maashorst wil met behulp van mesofiele covergisting biogas produceren uit varkens- en pluimveemest van veehouderijbedrijven.
GD100	2012	Weet welk plantmateriaal je (ver)koopt!	Initiatiefnemers beogen een bewuster gebruik van (specifieke) kwaliteiten en herkomsten van plantmateriaal. Hierdoor wordt bosbeheer rendabeler, treedt er minder uitval van plantmateriaal op en wordt meer houtopbrengst mogelijk.
GD101	2012	Biomassavergister Winterswijk	Bouw en beheer van een vergistingsinstallatie in het buitengebied van Winterswijk die hoofdzakelijk gevoed gaat worden met maaisel uit het landschap en natuurterrein.
GD102	2012	Blauwzaam Lint	Aanleg van een landschappelijke bloemrijke ecologische zone met een lengte van 40 Km. door 4 gemeenten variërend in breedte met een totale oppervlakte van zo'n 100 ha. De gezamenlijke investering voegt een nieuwe kwaliteit toe en waarborgt de leefbaarheid van onze regio.
GD103	2012	Land van Bezinning Noord-Holland	De betrokken partijen willen samen één of meer nieuwe wellnesslandgoederen realiseren waarbij natuur- en recreatiegebieden rond de economische kern duurzaam worden ingericht en in stand gehouden.
GD104	2012	Land van Bezinning Zuid-Holland	De betrokken partijen willen samen één of meer nieuwe wellnesslandgoederen realiseren waarbij natuur- en recreatiegebieden rond de economische kern duurzaam worden ingericht en in stand gehouden.
GD105	2012	Uitbreiding Camping Zeeburg	Realiseren uitbreiding van de camping en bijdragen aan de inrichting en het beheer van de aan de camping grenzende provinciale ecologische verbindingzone.
GD106	2012	Icoonproject Recreatie in de Uiterwaarden Midden-Nederland	Het bespoedigen van de realisatie van enkele belangrijke economische dragers in Uiterwaarden Midden-Nederland om hiermee de recreatiegebieden en de landschappelijke en natuurlijke kwaliteiten duurzaam in stand te kunnen houden.
GD107	2012	Icoonproject Recreatiegebieden en Natuur Veluwe	Het bespoedigen van de realisatie van enkele belangrijke economische dragers op de Veluwe door partijen samen te brengen en intenties vast te leggen. Initiatiefnemers willen zo de mogelijkheden voor recreatie vergroten, natuur en landschap verbeteren en de lokale/regionale economie versterken.
GD108	2012	Duurzaamheid Doorgrond	In een versneld tempo meer akkerbouwers en afnemers te laten aansluiten bij Stichting Veldleeuwerik om gezamenlijk te werken aan de verduurzaming van de akkerbouwbedrijven. Duurzaam is hier duurzaam op ecologisch, sociaal en economisch gebied.
GD109	2012	Duurzaamheidslabel voor de Buitenruimte	Ontwikkeling van een gestandaardiseerde methode voor de integrale duurzaamheidsbeoordeling van producten en materialen in de buitenruimte, het zogenaamde NL Label, variërend van verhardings- en plantmaterialen tot straatmeubilair en in tuinen en parken toe te passen zaken.
GD110	2012	Dutch Grown Polymers	Opzetten van een productieketen van suikerbiet naar PLA-bioplastics

GD111	2012	Stichting Noordzeeboerderij	Proefboerderij voor zeewierproductie op de Noorzee
GD112	2012	Green Chemistry Campus	De Green Chemistry Campus wil op het snijvlak agro-chemie faciliteiten bieden aan jonge ondernemers en MKB, om nieuwe businesscases op te zetten. Gestreefd wordt naar 14 bedrijven in 2014.
GD113	2012	Biobased Innovations	R&D werkprogramma's opzetten via een open innovatiemodel. In aansluiting op onder meer de lokatie Green Chemistry Campus.
GD114	2012	Natural Plastics B.V.	Nieuwe plantmethode voor bomen: plantankers van afbreekbare bioplastics ipv boompalen.
GD115	2012	Third Paradise	Doel is om met verbeelding en inspiratie een maatschappelijke dialoog over de transitie naar een biobased economy te creëren in de samenleving, door kunst en cultuur.
GD116	2012	Nova Lignum	Bouwmaterialen zoals muurplaten, uit restmateriaal uit de glastuinbouw zoals auberginestengels en andere reststromen.
GD117	2012	Kamer van Koophandel Noord Nederland	Inventariseren en wegnemen knelpunten voor de ontwikkeling van een biobased economy en opzetten van een experimenteerzone in de regio Veenkoloniën-Eemdelta
GD118	2012	NRK Groen Certificaten	Certificeringssysteem voor bioplastics
GD119	2012	NRK Substitutie Gevaarlijke Stoffen	Vervanging van gevaarlijke stoffen die moeten worden uitgefaseerd door biobased alternatieven.
GD120	2012	Stadsverwarming 2.0	Stadsverwarming Purmerend neemt een biowarmtecentrale in gebruik als duurzame warmtebron voor het stadsverwarmingsnet. Daarnaast wordt gewerkt aan innovatie van het distributienet en energiebesparing bij de eindgebruiker. Initiatief vindt plaats in samenwerking met Staatsbosbeheer (levering biomassa).
GD121	2012	Windplan Wieringermeer	Uitbreiding naar 300-400 MW opgesteld vermogen ten opzichte van het huidige opgestelde vermogen van 110 MW.
GD122	2012	Energieconvenanten 1, 2 en 3 op Weg naar een Energieneutrale Regio	In de regio Alblasserwaard/Vijfheerenlanden willen partijen door middel van het afsluiten van drie regionale energieconvenanten het draagvlak voor een duurzame energiehuishouding vergroten. Doelstelling is om in drie jaren minimaal 10% energie te besparen ten opzichte van het referentiejaar.
GD123	2012	Businesscase Zonnig Laden	Uitwerken van de business case (incl. waardecreatie voor andere partijen) voor laadinfrastructuur voor elektrisch vervoer op private bedrijfsterreinen, waarbij de elektriciteit zelf wordt opgewekt met ZON-PV.
GD124	2012	LNG: Rijn en Wadden	Bespoedigen van de introductie van vloeibaar aardgas als schone transportbrandstof in Nederland
GD125	2012	"Tussen Fiets en Auto"	Gezamenlijke haalbaarheidsstudie naar ontwikkeling en positionering van betaalbare en duurzame, elektrisch aangedreven, binnenstedelijke transportmiddelen tussen fiets en auto.
GD126	2012	Utrechtse Energie!	Centraal in de deal staat: het wegnemen van belemmeringen en ondersteunen van initiatieven voor duurzaam ondernemerschap, mogelijkheden om de bodem effectiever in te zetten voor duurzame energie, stimuleren van energiebesparing op scholen en schoon vervoer en duurzame mobiliteit.
GD127	2012	Gelijkspanning Haarlemmermeer	Partijen zetten zich in om het gebruik van energiebesparende gelijkspanning gemeengoed te maken in distributie en opwekking. In een glastuinbouwgebied realiseren de partijen een duurzame proeftuin voor gelijkspanning. Deze Green Deal draagt bij aan het verder opbouwen van kennis over deze technologie.
GD128	2012	Landgoed De Logt	Het nieuwe landgoed is een integraal innovatief project waarin verschillen functies samenkomen: duurzame energie (realisatie van een biogasinstallatie uit mest en organisatische reststoffen afkomstig van het landgoed), landbouw, recreatie, natuurbeheer, biodiversiteit en duurzaam gebruik van water.
GD129	2012	Solar Energy Application Centre	Solar Energy Application Centre (SEAC) is opgericht om technieken gebruiksklaar te maken op snijvlak tussen gebouwde omgeving en zonne-energie.

GD130	2012	Nijmegen	Onderdelen zijn: Windenergie, kwaliteitsverbetering bestaande woningen, duurzame restwarmte.
GD131	2012	Turntoo	Inkoopexperiment om te leren hoe performance based contracting werkt en wat daarbij de wettelijke en bestuurlijke belemmeringen zijn.
GD132	2012	Metropoolregio Amsterdam Elektrisch	Stimuleren van elektrisch vervoer in de regio Amsterdam d.m.v. subsidie voor voertuigen van veelrijders en de ontwikkeling van laadinfrastructuur.
GD133	2012	Efficiënte Elektrische Aandrijfsystemen industrie	Ketenbenadering voor industriële energiebesparing vooruitlopend op de invoering van nieuwe Europese normen voor elektrische aandrijfsystemen.
GD134	2012	Versnelling Innovatie Elektrische Mobiliteit bij MKB	Vergroten innovatiekracht van MKB rond elektrische mobiliteit en versnelling groei door middels vouchers specifieke kennis op te bouwen.
GD135	2012	Duurzame Mobiliteit Provincie Utrecht	Ontwikkeling van tools voor het meten van ecologische footprints en invoering van nieuwe mobiliteitsconcepten voor bedrijven.
GD136	2012	Textielservice industrie zet in op energie efficiëntie	Realisatie van een vijftal projecten gericht op energiebesparing van 35% in de Textielservice sector. De projecten maken onderdeel uit van de Routekaart Textielservice 2030
GD137	2012	Ja Natuurlijk	Bijdrage aan de maatschappelijke dialoog over de relatie mens-natuur bij de transitie naar een biobased society.
GD138	2012	Icoonproject Landgoed Schöndeln	Partijen werken samen om een multifunctioneel landgoed te realiseren, waarbij aan een breed publiek wordt getoond hoe op een natuurlijke wijze vlees wordt geproduceerd, verwerkt en bereid. Naast deze economische kern is er veel ruimte voor natuur en recreatief medegebruik.
GD139	2012	Het Pad	Pilot van de Radboud Universiteit voor een wandelpad als 'gratis' medicijn depressieve patiënten. Vraag aan overheid is inzet kennis en netwerk (o.a. in richting zorgverzekeringen). Belang is bewijsvoering positieve relatie zorg en natuur.
GD140	2012	Groene Gevangenis Veenhuizen	Opstellen van een businesscase waarin biomassa in een regionale keten de Penitentiare inrichtingen Veenhuizen kan voorzien van duurzame energie.
GD141	2012	Rapportage Duurzaamheid Vaste Biomassa voor Energie	Partijen willen in onderlinge samenwerking komen tot rapportages over specifieke karakteristieken van biomassa voor energie die in Nederland wordt omgezet.
GD142	2012	Duurzame Inzameling Textiel	Doel is dat in 2015 het aandeel textiel in het restafval is verminderd met 50% tov 2011; daartoe willen partijen de gescheiden inzameling van textiel bevorderen
GD143	2012	Zero Emissie Busvervoer	Uitvoeren van pilotprojecten met zero-emissie bussen in het OV, onderzoeken wat de optimale concessiestructuur is en evalueren van de pilots. Met de ervaringen uit de pilots opstellen en optimaliseren van het kostensimulatiemodel en dit ter beschikking stellen aan decentrale overheden.
GD144	2012	Teruglevering van Remenergie	Partijen willen met het oog op een verdere verduurzaming van het spoor een pilot uitvoeren voor teruglevering van remenergie aan het bovenleidingnetwerk.
GD145	2012	Kennisplatform Duurzaam Spoor	Realiseren van meer samenwerking t.a.v. duurzame innovaties tussen alle partijen in het railgebonden vervoer.
GD146	2012	Fiets in het woon-werkverkeer	Verhoging van het aandeel van de fiets in het woon-werkverkeer van 25 naar 30% in 10 jaar, via o.a. voorlichting, stimuleren "park & bike", aanpassen lease-arrangementen, ondersteuning Pilot IJburg, publiceren Richtlijnen voor snelfietsroutes.

Op de websites: www.ondernemendgroen.nl/greendeals <<http://www.ondernemendgroen.nl/greendeals>> en <http://www.agentschapnl.nl/onderwerpen/duurzaam-ondernemen/groene-economie/green-deal> kunnen de dealteksten van individuele Green Deals worden teruggevonden.

Deze rapportage is opgesteld in opdracht van het Ministerie van Economische Zaken, het Ministerie van Infrastructuur en Milieu en het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. De rapportage is tot stand gekomen op basis van een monitoring uitgevoerd door AgentschapNL.

Adres
Ministerie van Economische Zaken
Bezuidenhoutseweg 73
2594 AC Den Haag

Publicatie-nr. Eo2-620666

